

Boven-Leeuwen Bernhardstraat 28 Stoomkorenmolen (1904)

Bouwhistorisch verkenning

BAAC Rapport B-24.0176

CONCEPT

Auteur:
Drs. ing. A.G. Oldenmenger

Concept rapport 26 april 2024

ISSN: 1873-9350

Redactie: ...

Veldwerk: [REDACTED]

Teksten: [REDACTED]

Waardering: [REDACTED]

[REDACTED]

DATUM VELDWERK 24 april 2024

DATUM CONCEPT 26 april 2024

DATUM DEFINITIEF ...

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever en/of BAAC.

BAAC

Bureau voor archeologie en bouwhistorie

Graaf van Solmsweg 103, 5222 BS 's-Hertogenbosch.

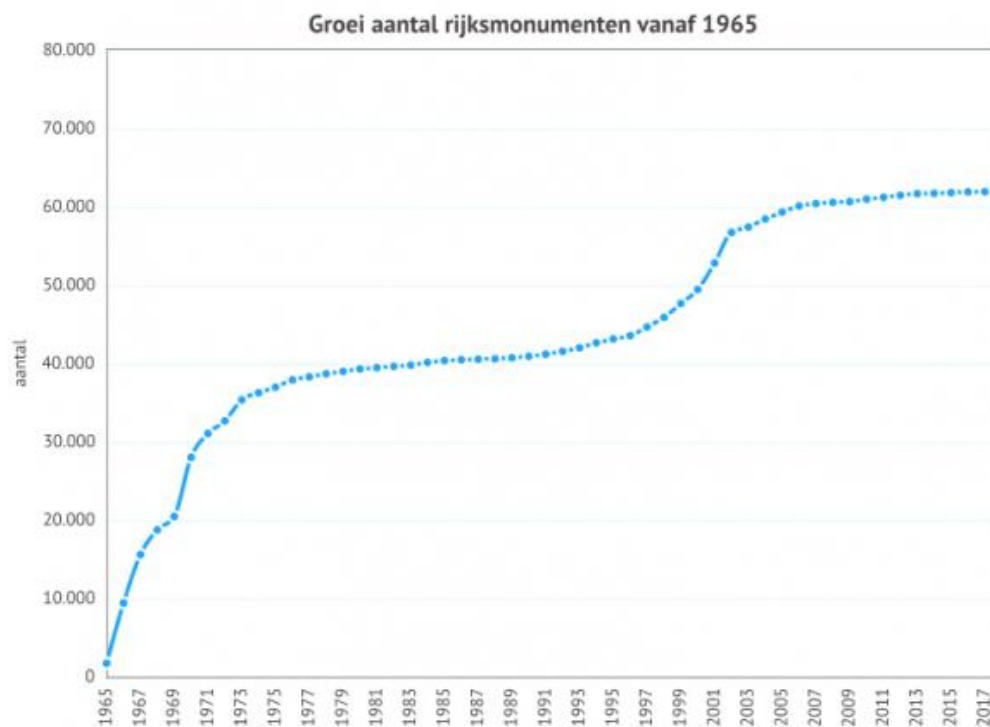
Tel.: (073) 61 36 219 E-mail: denbosch@baac.nl

1 Inleiding

1.1 Het belang van monumenten

Sleutelbegrip in iedere bouwhistorische verkenning, is het begrip monumentwaarde. In deze eerste paragraaf zal dit begrip worden verklaard en de betekenis ervan worden uitgelegd.

Het woord *Monument* is afgeleid van het Latijnse woord *Monumentum*, waarmee datgene wordt bedoeld, dat doet herinneren.¹ In de oudheid gaat het dan hoofdzakelijk om objecten die opzettelijk gemaakt werden om iemand of een gebeurtenis in herinnering te brengen; een grafmonument of een overwinningsmonument. In de Nederlandse taal wordt het woord monument in ieder geval in de zestiende eeuw al gebruikt. Het is in die tijd een aanduiding van schriftelijke getuigenissen en documenten, opgeschreven herinneringen.² In latere eeuwen raakt de term in zwang voor sinds lange tijd bestaande bouwwerken, gebouwen die herinneren aan de samenleving van weleer. Het zijn gebouwen met een belangrijke historische functie of die exemplarisch zijn voor een indrukwekkend architectonisch tijdsbeeld. Gaandeweg de negentiende eeuw ontstaat daarbij de woordafleiding monumentaal, die aanvankelijk niet zozeer betrekking heeft op de herinnering, als wel op de omvang van nieuw te realiseren gebouwen en bouwdelen. De reden daarvan is vermoedelijk dat monumenten in vroegere tijd vrijwel per definitie groots en indrukwekkend waren. Later neemt de huidige definitie de overhand.

Bron: RCE - Monumentenregister

¹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/monument>.

² M. Philippa e.a., *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, 4 delen, Amsterdam 2003-2009.

Een monument is in de monumentenwet van 1961 gedefinieerd als een ten minste 50 jaar oud werk, dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid, de betekenis voor de wetenschap of de volkskundige waarde. De term schoonheid is daarbij een opvallend, subjectief criterium, dat niet los kan worden gezien van de algemeen geaccepteerde architectonische traditie (in publicaties) en de hedendaagse tijdsgeest. Dat laatste besef, zorgde er in 1988 bij de vernieuwing van de monumentenwet, mede voor dat de voorwaarde van een halve eeuw ouderdom, werd geschrapt. In de Erfgoedwet van 2016 wordt een monument gedefinieerd als een onroerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed.³ De aanwijzing van monumenten is decennialang primair de taak van het rijk geweest. Sinds de decentralisatie van de monumentenzorg in 1988, is die verantwoordelijkheid geleidelijk aan steeds meer bij lokale overheden (gemeenten) komen te liggen. Sommige gemeenten maakten hier gretig gebruik van, andere gemeente zien de noodzaak van het aanwijzen van gemeentelijke monumenten tot de dag van vandaag niet in. De aanwijzingsprocedure is in de loop der tijd weinig veranderd. Doorgaans gaat er aan de aanwijzing een inventarisatie- en selectieprocedure vooraf. Slechts zelden wordt er diepgaand onderzoek verricht ten behoeve van de toekenning van de beschermde status.

Het woord *Waarde* wordt in het kader van bouwhistorisch onderzoek gelijkgesteld aan *belang of betekenis*, waarbij onderscheid zou kunnen worden gemaakt tussen de betekenis voor de mens nu en de betekenis in vroegere tijd. Een waarde is iets waar een persoon of een (deel van een) samenleving betekenis uit put, omwille van een gezamenlijke of individuele identiteit. *Belang* zou etymologisch zijn voortgekomen uit een inspanning, een gevoel of verlangen om iets te (be)reiken. Uiteraard kennen we het woord waarde ook in economische zin, waarin het in schrift is terug te voeren tot in de tiende eeuw. In een traject van planvorming en plantoetsing is die ogenschijnlijk dubbele betekenis niet altijd even handig, omdat financiële investeringen moeten renderen, en waarde vooral wordt geassocieerd met het maken van winst. Men moet daarbij echter niet vergeten dat de geldelijke waarde in behoorlijke mate wordt bepaald door hoezeer een persoon iets wil hebben (hoeveel betekenis het voor die persoon heeft, zijn of haar identiteit aanspreekt, is er mede bepalend voor hoeveel die persoon bereid is te betalen).

Monumentwaarde staat gelijk aan de betekenis van historische zaken voor het collectieve geheugen, de herinnering aan de samenleving/maatschappij in een specifieke tijd.

1.2 Het doel van een bouwhistorische verkenning

Het toekennen van de juridische status van monument door de minister (rijksmonument) of door het college van burgemeester en wethouders (gemeentelijk monument), heeft als consequentie dat bij verbouwingen getoetst moet worden of de geplande ingrepen niet te veel ten koste gaan van de monumentale waarde van het gebouw. Doorgaans geschiedt de toekenning van de monumentstatus op grond van een redengevende omschrijving, een document van één of twee pagina's waarin in meer algemene bewoordingen wordt aangegeven waarom een gebouw de status van monument krijgt toebedeeld. De redengevende omschrijving is vrijwel nooit uitgebreid genoeg om een verbouwplan te kunnen toetsen, om de eenvoudige reden dat de informatie over het gebouw daarvoor in kwantiteit en kwaliteit ontoereikend is. Het college (en in sommige gevallen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) dienen zich dus nader te laten informeren. Dat kan door de eigenaar of betrokken architect, maar dat verdient vanuit het oogpunt van objectiviteit doorgaans niet de voorkeur. In die gevallen wordt de eigenaar van het gebouw gevraagd om een bouwhistorische verkenning op te laten stellen door een onafhankelijk opererende marktpartij.

³ *cultureel erfgoed*: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden. (uit: Erfgoedwet 2016)

De bouwhistorische verkenning is dus bedoeld om zowel de eigenaar, de ontwerper als de toetsende instantie te informeren over de bouwgeschiedenis van het gebouw, de object-specifieke eigenschappen van exterieur, interieur en vooral constructies en de monumentale waarden die in het geheel en in de onderdelen waaruit het gebouw is opgebouwd, vertegenwoordigd zijn.

Het college laat zich bij de toetsing van plannen adviseren door de plaatselijke monumentencommissie. Het is echter een vrij hardnekkige misvatting dat een monumentencommissie louter is bedoeld om plannen te beoordelen. Een goede monumentencommissie is een gezelschap professionals dat met de initiatiefnemer voor de ontwikkeling van het monument meedenkt en op grond van hun expertise en ervaring suggesties kan doen die zowel het plan als het monument (de monumentwaarde) ten goede komen. Vrijwel altijd is er sprake van een gemeenschappelijk doel: door een kwaliteit hoogwaardige ingreep het monument voor de lange termijn behouden. De bouwhistorische verkenning draagt hier in hoge mate in bij, omdat het kennis overdraagt die voor een succesvol bouwplan onontbeerlijk is en de dialoog tussen eigenaar, planvormer en monumentencommissie bevordert (onder andere door een helder definitieapparaat, waardenstellingen en waarderingsplattengronden).

1.3 Bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorici analyseren de constructies, de gevels én het interieur van historische gebouwen. Vormen, materialen en bouwtechnieken hebben veelal tijdsgebonden eigenschappen die door de bouwhistoricus worden herkend. Daardoor wordt het voor de bouwhistoricus mogelijk om inzicht te geven in de wijze waarop het pand werd gebouwd, en hoe het daarna door verbouwingen is getransformeerd in het gebouw zoals dat tegenwoordig is. Het is voor de bouwhistoricus niet zo belangrijk hoe iets er uit ziet, als wel waarom iets er uit ziet zoals het er uit ziet, waarbij de kernvraag doorgaans luidt: "Hoe werd dit gemaakt en waarom maakte men het zo?". Vermoedelijk wordt er al vanaf dat er monumenten zijn, bouwhistorisch onderzoek verricht. In de moderne tijd gebeurde dit aanvankelijk vooral door architecten (in wording) en door lokale historici. De onderzoekdiscipline kreeg een belangrijke impuls als gevolg van de vele herstel- en restauratievraagstukken die zich tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog aandienen. In die periode kwam er de Tijdelijke Wet Monumentenzorg waarin stond dat onroerende zaken vermeld in de Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst (1908-1933), niet mochten worden gesloopt of veranderd zonder toestemming van de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen. Het doel van het onderzoek was in die tijd nog louter het vergroten van kennis, en spitte zich vrijwel uitsluitend toe op middeleeuwse bouwkunst. Kennis werd onder andere opgedaan door gebouwen, constructies en bouwsporen in muurwerk in te meten en in (reconstructie)tekeningen uit te werken. In de regel ging het onderzoek gelijk op met archeologisch onderzoek. Niet zelden werd het bouwhistorisch onderzoek in de jaren na de Tweede Wereldoorlog door een archeoloog uitgevoerd.

Een specifieke opleiding tot bouwhistoricus bestond lange tijd niet. Bouwhistorici werden tot ongeveer twintig jaar geleden, in de praktijk opgeleid. Een aantal gemeenten bood die mogelijkheid bij hun bouwhistorische diensten. Die opleidingsplaatsen werden doorgaans ingevuld door mensen met een bouwkundige en/of een kunsthistorische opleiding. Technische Universiteiten (met name Delft), gaven de mogelijkheid om te specialiseren in restauratietechniek of bouwhistorie. Pas in 1997 werd in Utrecht gestart met een post-HBO opleiding Bouwhistorie en Restauratie. Het is de tijd waarin ook de eerste Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek worden gepubliceerd. Die richtlijnen werden in 2009 voor het laatst herzien en beschrijven het proces van bouwhistorische onderzoek en de voorwaarden waaraan een deugdelijk onderzoeksrapport dient te voldoen.

Het nut van het bestuderen van constructies, structuren en afwerkingen is voor de bouwhistoricus primair het vergroten van kennis omtrent het bouwen in het verleden. Die kennis is in brede zin

noodzakelijk om op verantwoorde wijze met gebouwd erfgoed in Nederland om te gaan. Daarbij valt niet alleen te denken aan restauraties, maar ook aan verbouwingen of constructief herstel.

Bouwhistorische kennis zal daarnaast helpen bij het doorgronden van het gebouw. Begrip van hoe een gebouw in het verleden werd ontworpen, welke keuzes er gemaakt werden ten behoeve van de constructie én duiding van de elementen die in en aan het gebouw te vinden zijn, helpen allemaal om de herinnering aan vroegere tijd in leven te houden, voort te laten bestaan. Maar kunnen ook helpen om een bouwprogramma op efficiënte wijze tot ontwerp uit te werken.

Vaak blijft bij een verkenning veel aan het ook van de bouwhistoricus verborgen. Links de situatie vóór ontmanteling, rechts na, met een achttiende-eeuwse balklaag, een negentiende-eeuwse schouw en een voormalige buitengevel (zestiende-eeuws) met daarin dichtgezette vensteropeningen. Voorbeeld: Breestraat 68 in Leiden.

1.4 De beperkingen van een bouwhistorische verkenning

De *bouwhistorische verkenning* wordt in de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (2009) gedefinieerd als een *bouwhistorische opname op hoofdlijnen*. Voor kleine ingrepen in monumenten, kan zo'n verkenning in principe volstaan, maar de beperkingen zijn groot. Zo wordt er doorgaans bij een veldonderzoek ten behoeve van een verkenning geen materiaal verwijderd (geen licht destructief onderzoek). Dat is een probleem voor kennisvergaring én waardering omdat niet duidelijk wordt of er achter huidige afwerkingen (vloerbedekkingen, muurverf, voorzetwanden, verlaagde plafonds) monumentale afwerkingen schuil gaan. Onder een recente vloerbedekking kunnen oude parketvloeren, geoliede 'kindervoetjes' of terrazzovloeren onopgemerkt blijven. Voorzetwanden kunnen het zicht ontnemen op verborgen paneeldeuren, wandbespanningen, lambriseringen of zelfs muurschilderingen. Schilderingen kunnen overigens ook heel goed schuil gaan achter witte latex of muurverf.⁴

Het is dus goed om hier expliciet vermeld te hebben, dat de waardering die in deze rapportage is opgenomen, louter is gestoeld op de onderzoeksgegevens die tijdens de verkenning konden worden verzameld en in deze rapportage is gepresenteerd. De kans dat tijdens de verkenning monumentale afwerkingen onopgemerkt zijn gebleven, is redelijk groot, vooral bij de gebouwen die sinds circa 1980 niet meer ingrijpend zijn verbouwd. Op basis van ervaring ligt rond 1980 het omslagpunt van verbouwen met behoud van oude(re) lagen naar verbouwen na complete ontmanteling tot op casco.

Een bouwhistorische verkenning is een opname op hoofdlijnen (non-destructief) en kent de nodige beperkingen.

Een beperking van de voorliggende verkenning is ook dat het een platte weergave in tekst is, van een ruimtelijke structuur. Voor de auteur en de eigenaar van het gebouw is het vrij eenvoudig om de tekst te vertalen naar een drie dimensionaal beeld, voor leden van een monumentencommissie is

⁴ Onder bouwhistorici wordt ingeschat dat een verkenning slechts een tipje van de sluiter van de bouwgeschiedenis wordt opgelicht. Hoe ouder het object, hoe lastiger het vaak is om voldoende kennis te vergaren binnen de kaders van een verkenning.

dat vaak in veel mindere mate het geval. Het is om die reden voor een eigenaar altijd aan te raden om de monumentencommissie in de fase van plantoetsing uit te nodigen voor een rondgang door het gebouw, bij voorkeur ná kennisgeving van de uitkomsten van de bouwhistorische verkenning. In de gevallen dat dat niet tot de mogelijkheden behoort, en er toch behoefte is aan extra verbeelding van het gebouw, kan BAAC de complete fotodocumentatie die tijdens het veldwerk gemaakt is, ter beschikking stellen.

Er is een uitvoerige fotodocumentatie gemaakt ten behoeve van deze rapportage. Niet alle veldfoto's zijn in het rapport opgenomen. De foto's kunnen u digitaal worden toegestuurd. U kunt een verzoek sturen naar: g.oldenmenger@baac.nl

1.5 Monumentwaarde

1.5.1 De toetsingscriteria en toetsingskader

Het bepalen van het belang, de betekenis van een gebouw of object, is inmiddels een primaire taak van de bouwhistoricus. De onderzoeker hanteert daarbij conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (2009) in principe twee criteria, te weten; de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid.

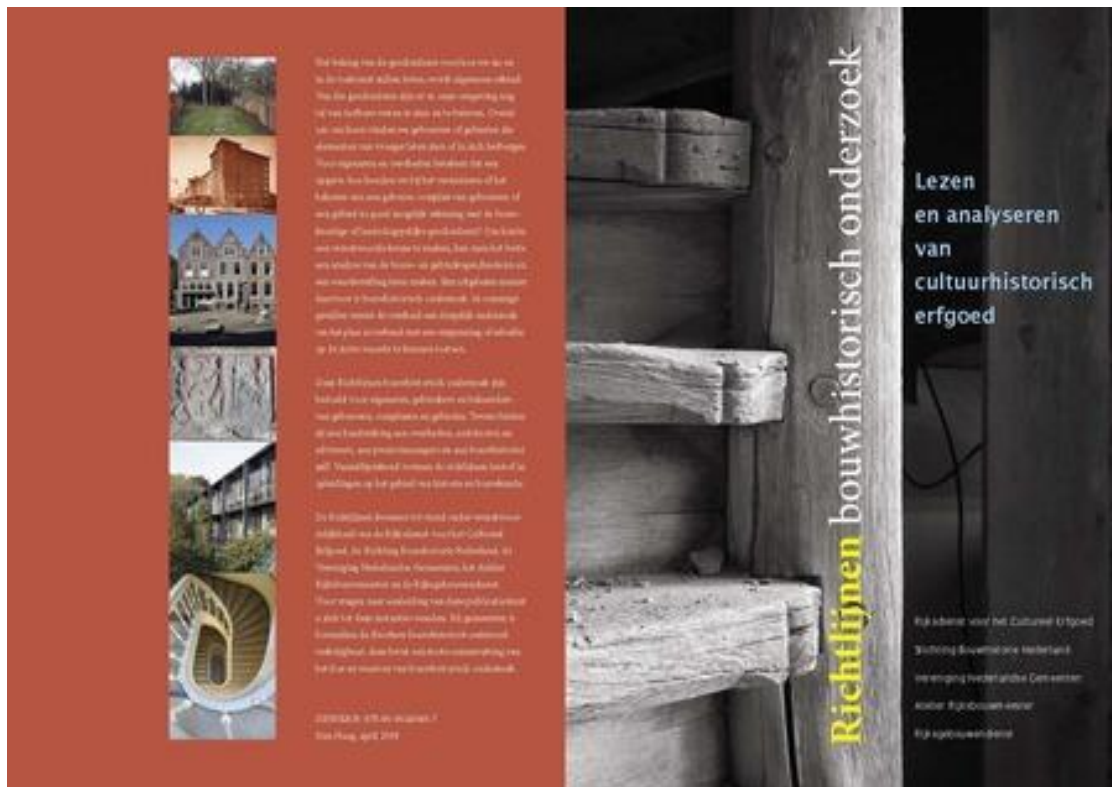
De term authentiek is afgeleid van het Latijnse *authenticus*, wat staat voor 'met eigen hand voltrekken', 'uit eerste hand' en vindt haar oorsprong als rechtsterm. Binnen het recht wordt het gebruikt als aanduiding van een oorspronkelijk gegeven, op iets dat als echt is vastgesteld of dat een exacte kopie is van het origineel (dat laatste is interessant met het oog op de duiding van het belang van restauratiefasen die gepaard gaan met grootschalige vernieuwing van substantie). Het ontrafelen van de bouwgeschiedenis gaat altijd gepaard met het bepalen van de mate van oorspronkelijkheid van een gebouw als geheel, alsmede van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Het is daarbij goed om te beseffen dat de mate van authenticiteit van ieder monument in meer of mindere mate is aangetast, en dat die aantasting doorgaans groter is dan op het eerste oog wordt ingeschat. Het komt vaak voor dat een historische verbouwing als resultaat zowel een aantasting van een bestaande als een toevoeging van een nieuwe betekenislaag heeft. Dit wordt meestal geduid met de term "historische gelaagdheid", een term die in principe altijd op gespannen voet staat met authenticiteit. Strikt genomen zou van iedere bouwphase afzonderlijk de mate van authenticiteit kunnen worden bepaald daaraan kleefte wel als nadeel dat dit relatief gunstig uitpakt voor een recentere verbouwing (waarvan het resultaat mogelijk nog geheel intact is). Authenticiteit is als zuiver toetsingscriterium lastig te implementeren om vier redenen.

De mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn primaire toetsingscriteria.

Ten eerste kan de mate van authenticiteit, of misschien beter de verwachting die we daarbij hebben, niet los worden gezien van de ouderdom van een object of de termijn die is verstreken tussen het ten uitvoer brengen van de bouw en de verbouwing(en) tot aan het moment van toetsing. De mate van authenticiteit van een gebouw uit de jaren zestig is bijna per definitie hoger dan de mate van oorspronkelijkheid van een middeleeuws gebouw. Dat wil niet zeggen dat het jongere gebouw met een hogere mate van authenticiteit ook een hoger erfgoedbelang vertegenwoordigt dan een ouder gebouw dat door de tijd heen vaker zal zijn aangepast aan veranderende omstandigheden in tijd.

Ten tweede zijn er bouwtypen, boerderijen bijvoorbeeld, waar de continue aanpassing, veelal op meest pragmatische wijze, een essentie van (landelijke) cultuur vormen. De mate van authenticiteit staat hiermee in feite op gespannen voet. Daarop aansluitend, ten derde dus, kan op de mate van authenticiteit niet worden getoetst zonder daarbij het beschouwingsniveau duidelijk aan te geven. Van een zestiende-eeuwse boerderij zijn de gebinten meestal de enige elementen die terug te

voeren zijn op de bouwtijd. De mate van authenticiteit van de gebintconstructie kan daarbij hoog zijn (beschouwingsniveau constructie), maar dat geldt niet voor de mate van authenticiteit van de boerderij als geheel. Wie hier in de zestiende eeuw geboerd heeft, zal bijna niets van de boerderij in huidige hoedanigheid herkennen. Kastelen zijn hiervan ook een voorbeeld, omdat ook dat vrijwel in essentie veranderlijke gebouwen zijn. Wellicht is het beter om de mate van authenticiteit per bouwphase uit te splitsen en niet per gebouwonderdeel, waarbij de betekenis van iedere bouwphase in de bouwchronologie uiteen wordt gezet en aangegeven wordt in welke mate de onderdelen behorende bij die bouwphase in authentieke staat verkeren. Daaraan kleven echter ook nadelen, met name ten aanzien van de samenhang tussen de verschillende bouwfasen en de (bouwkundige) logica die doorgaans aan de basis ligt van die samenhang.

De Richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek uit 2009. Te downloaden via: <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2009/01/01/richtlijnen-bouwhistorisch-onderzoek>

Als laatste speelt – zoals hierboven al aangegeven – de bepaling van de mate van authenticiteit een ingewikkelde rol, wanneer er sprake is van reconstructief restauratiewerk en restauraties waarbij met behoud van vorm een materiaalsoort (historische substantie) is vernieuwd. Hoe dient de mate van authenticiteit te worden beoordeeld bij een gevel waarvan de achttiende-eeuwse schuifvensters zijn vernieuwd door materiaal en vorm exact over te nemen? Conform de definitie van authentiek, kan iets dat exact gelijk is aan het origineel, voor authentiek doorgaan. Kan een exacte kopie van een venster worden bestempeld als authentiek of moeten we hier spreken van een toestand die soortauthentiek is. Wanneer de betekenis van een exacte kopie op grond van toetsing op authenticiteit voor een authentiek venster even groot is als voor een soort- of kopie-authentiek vensters, vervalt de grond om het behoud van het authentieke venster na te streven. Door de eigenaar en de monumentenzorg wordt een vervangend onderdeel doorgaans als een minder grote aantasting geduid dan door een bouwhistoricus, omdat deze informatie put uit karaktereigenschappen (bouw- en bewerkingssporen van het onderdeel) die bij vernieuwing onherroepelijk verloren gaat.

De term zeldzaam is in principe vrij eenvoudig te duiden, het geeft aan dat iets weinig voorkomend is. Gewoonlijk wordt er getoetst of een historisch object, of één van de onderdelen waaruit het is samengesteld, in de huidige tijd nog veel of juist weinig voorkomt. Die historische terugblik is echter niet van oudsher met de term zeldzaam verbonden. Het woord zelden werd in de middeleeuwen gebruikt om in de eigen tijd ongewone of wonderlijke zaken of fenomenen te benoemen en groeide in de zestiende eeuw uit tot zeldzaam, nog steeds met dezelfde betekenis. Het zou goed zijn om in bouwhistorische rapporten aan te geven of bepaalde aspecten van een gebouw in de bouwtijd zeldzaam waren (denk daarbij aan atypische constructies of vroege voorbeelden van een bepaald venstertype), óf dat er sprake is van een fenomeen dat juist na verloop van tijd weinig voorkomend is geworden. Denk daarbij aan een negentiende-eeuwse éénkamerwoning. Iets dat in de huidige tijd zeldzaam is, kan in het verleden een veelvoorkomende standaard zijn geweest. Andersom is ook mogelijk.

De relatieve eenvoud van de term zeldzaamheid vertaalt zich niet in een gemakkelijke implementatie tijdens toetsing. Daarbij spelen verschillende factoren een rol. De belangrijkste complicatie is misschien wel dat bij bouwhistorische verkenningen doorgaans wordt volstaan met een zogenaamde interne waardenstelling waarbij het toetsingskader wordt bepaald binnen de scope van het object. Het moge duidelijk zijn dat toetsing op grond van de mate van zeldzaamheid hier tot problemen leidt, omdat zeldzaamheid een breder toetsingskader vereist. In de richtlijnen wordt aangegeven dat een contextuele waardenstelling al heeft plaatsgevonden bij geregistreerde monumenten. Dat impliceert dat rijk en gemeenten hun monumentenbestand als een gebalanceerde collectie hebben ingericht, wat in de praktijk vaker niet dan wel het geval is. Meestal bestaat een monumentenbestand uit een periodiek gevulde hoeveelheid gedateerde redengevende omschrijvingen, vaak op basis van het exterieur en de meest uiteenlopende waarderingsmethodieken. Actualisatie van monumentenbestanden en het opstellen van collectiebeschrijving met aandacht voor samenhang komt helaas maar zeer sporadisch voor. Ingewikkeld aan de zeldzaamheid is dat het niet los kan worden gezien van ervaring. De mogelijkheden voor onderzoekers om in een kort tijdsbestek een groot referentiekader op te bouwen (heel veel gebouwen te onderzoeken en te zien), zijn beperkt, mede omdat de meeste onderzoeksrapporten met het oog op privacyaspecten niet gepubliceerd worden. Wat zeker ook lastig is, is de geografische begrenzing van het toetsingskader. Moet er in geval van rijksmonumenten landelijk op zeldzaamheid worden getoetst en bij gemeentelijke monumenten en niet monumenten op regionaal niveau? Kan er überhaupt wel binnen die kaders worden getoetst? Kwantitatieve gegevens ontbreken veelal. Het ontbreken van goede monumentenbeschrijvingen per gemeente doet zich ook hier voelen evenals het uitblijven van onderzoekagenda's met daaruit voortvloeiende programma's van eisen. Een expliciete onderzoeksvraag als *hoeveel neorenaissance panden zijn in Eindhoven beschermd?* zijn in de dagelijkse praktijk een uitzondering.⁵ Het opbouwen van een breed referentiekader wordt ook bemoeilijkt door het uitblijven van specialisatie binnen het bouwhistorische vakgebied. Met name op het punt van de toetsing van de mate van zeldzaamheid zorgt dat voor moeilijkheden. Het is voor iemand die zich specialiseert in Interbellumboerderijen, in kerken uit de wederopbouwperiode of in fabrieksgebouwen veel gemakkelijker om in relatief korte tijd een deugdelijk referentiekader op te bouwen dan voor een bouwhistoricus die door heel het land van een stoomgemaal, naar een schoolgebouw, een woonhuis en een graansilo trekt.

Een bouwhistorische verkenning kent de nodige beperkingen. De monumentwaarde is altijd bepaald op grond van de in de rapportage gepresenteerde onderzoeksgegevens. Het is mogelijk dat bij de verkenning monumentale constructies, elementen en afwerkingen verborgen zijn gebleven achter recente(re) afwerkingslagen.

⁵ Onderzoeksvraag in verband met mogelijke verplaatsing van het gemeentelijke monument Aalsterweg 310.

1.5.2 Waardengradaties

Bij het opstellen van een waardenstelling schrijven de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* drie categorieën voor: hoge monumentale waarde, positieve monumentale waarde en indifferente monumentale waarde. De betekenis van die gradaties is in de richtlijnen nogal abstract beschreven, over de implicaties (consequenties voor de planvormer en plantoetsers, laten de richtlijnen zich niet uit).

- Hoge monumentwaarde wordt omschreven als van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.
- Positieve monumentwaarde wordt opschreven als van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of het gebied.
- Onder indifferente monumentwaarde dienen volgens de richtlijnen zaken geschaard te worden die van relatief weinig belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Het onderscheid tussen van cruciaal belang, van belang en van relatief weinig belang, is in de richtlijnen niet gegeven. Er mag vanuit worden gegaan dat de te hanteren toetsingscriteria (de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid) een doorslaggevende rol spelen. Zaken die zowel authentiek als zeldzaamheid zouden in dat geval in aanmerking komen voor toekenning van hoge monumentwaarde, zaken die niet authentiek en niet zeldzaam zijn, vertegenwoordigen dan indifferente monumentwaarde. Dat laat over de zaken met positieve monumentwaarde die wel authentiek maar niet zeldzaam óf wel zeldzaam maar niet authentiek zijn. Dit is ook de basis waarop door BAAC in principe waardengradaties worden toegekend.

In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek wordt niet duidelijk gemaakt wat de praktische implicaties van de waardengradaties voor planvormers en plantoetsers is. In de volgende paragraaf proberen we dat te ondervangen door richting te geven aan de omgang met de verschillende waardencategorieën. Hier willen we uiteenzetten dat 'positief' bevestigend is. Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde". Men zou dit als een basiswaarde kunnen omschrijven. De indicator 'hoog' past men doorgaans toe om voor zaken die verheffend zijn, de basis overtreffen. Gesimplificeerd zou men kunnen stellen dat er bij toekenning van hoge monumentwaarde sprake is van een verbijzondering (wederom op grond van de mate van authenticiteit én zeldzaamheid). Het is een "JA, er is sprake van monumentwaarde; dit is bijzonder". Tenslotte is het goed om opgemerkt te hebben dat indifferente monumentwaarde niet hetzelfde is als geen monumentwaarde. De indicator indifferent geeft aan dat de monumentwaarde ondergeschikt is aan de overige monumentale onderdelen van het object. BAAC is van mening dat er in vrijwel alle panden ook zaken aanwezig zijn die in het geheel geen monumentwaarde vertegenwoordigen (denk aan recente vloerbedekkingen, gipsplafonds eigentijds meubilair. De huidige richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek houdt hier echter geen rekening mee. Daarom zullen zaken die geen monumentwaarde vertegenwoordigen in deze rapportage gelijkgesteld worden aan zaken waarvan de monumentwaarde ondergeschikt is.

1.6 Implementatie van de resultaten van de bouwhistorische verkenning

1.6.1 De consequenties van de toegekende waarden

De door de bouwhistoricus vervaardigde rapportage met waardering en waardenstellingen kan gebruikt worden door architecten en planontwikkelaars ter inspiratie voor noodzakelijk geachte ontwikkelingen en door overheden en monumentencommissies om de rapporten en verbouwplannen te toetsen. De kennis over het historische bouwen stelt de bouwhistoricus ook in staat om bij objectgericht onderzoek uitspraken te doen ten aanzien van de monumentale waarde, van het object als geheel en van de onderdelen waaruit het is samengesteld. Daarbij wordt gebruik

gemaakt van de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* (2009) waarin als toetsingscriteria de mate van authenticiteit en zeldzaamheid zijn genoemd.

- Hoge monumentwaarde: van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied . (BAAC associeert dit doorgaans met bijzonder of uitzonderlijk omwille van de hoge mate van authenticiteit en zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan hoge monumentale waarde is toegekend, geldt dat deze zaken op louter bouwhistorische gronden absoluut behouden dienen te blijven. Omdat er bij het maken van een kwalitatief hoogwaardig plan dat voldoet aan de huidige voorschriften op het gebied van veiligheid, duurzaamheid en functievereisten meer komt kijken dan alleen het bouwhistorische belang, blijkt het in de praktijk niet altijd mogelijk om zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen volledig intact te laten. Dit moet echter wel dégelijk het streven zijn van zowel eigenaar, planvormer en toetsende instanties. Met andere woorden: Bij zaken die hoge monumentwaarde vertegenwoordigen is het behoud een zéér zwaarwegende factor bij de afweging van algemene belangen (de betekenis van het monument voor de samenleving) met de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar. Aanpassingen zijn niet ondenkbaar. In eerste instantie moet dan echter worden gedacht aan aanpassingen die de bestaande monumentwaarde ondersteunen: herstel van details, terugbrengen van oorspronkelijke kleurstellingen, het verwijderen van waarde-verstorende elementen of in bepaalde situaties reconstructie. Indien bij de afweging van alle factoren de conclusie is dat aantasting van delen met hoge monumentwaarde onafwendbaar is, dan geldt dat eigentijdse ingrepen met zorg moeten worden uitgevoerd en dat daarbij de historische toestand van het gebouw maatgevend is. Óf er moet duidelijk aantoonbaar sprake zijn van een duurzame ingreep of toevoeging die voor het monument een wezenlijk, nieuwe betekenislaag geeft die essentieel is voor het voortbestaan van het monument als geheel. Aanpassing van elementen met hoge monumentwaarde kan gevolgen hebben voor de monumentale status van het gebouw als geheel.

- Positieve monumentale waarde: van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied. (BAAC beschouwt dit doorgaans als basiswaarde en kent het toe op grond van hoge mate van authenticiteit óf hoge mate van zeldzaamheid).

Voor onderdelen waaraan positieve monumentale waarde is toegekend, geldt dat er bij het maken van verbouwplannen, vanuit bouwhistorisch oogpunt, gestreefd moet worden naar behoud er van. Het monumentale belang van deze elementen dient zorgvuldig afgewogen te worden tegen de belangen van de eigenaar/ontwikkelaar en factoren als veiligheid, duurzaamheid en milieuaspecten. Aanpassingen van positief gewaardeerde onderdelen zijn denkbaar wanneer de aard en de monumentale waarde van het geheel blijven bestaan of worden versterkt en er sprake is van het toevoegen van kwaliteit. Substantiële aantasting van positief gewaardeerde onderdelen kan gevolgen hebben voor de monumentstatus van het gebouw.

- Indifferente monumentale waarde: van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object als gevolg van een aantasting van de mate van authenticiteit of de veelvoorkomendheid.

Vanuit bouwhistorisch oogpunt bestaan er geen zwaarwegende argumenten om het volledige behoud van indifferent gewaardeerde onderdelen na te streven. Wijzigingen behoren doorgaans tot de mogelijkheden, sloop in veel gevallen ook wanneer dat ten goede komt van het behoud van positief en hoog gewaardeerde onderdelen van het gebouw. Reconstructief herstel kan in uitzonderlijke gevallen leiden tot opwaardering van indifferent gewaardeerde onderdelen naar positief (bijvoorbeeld door reconstructie van deuren, vensters en details).

1.6.2 Objectiviteit

Omdat de toekenning van monumentwaarde geen exacte wetenschap is, is iedere waardering onderhevig aan subjectiviteit. De mate van authenticiteit is voor een ieder nog wel vrij goed te beoordelen, al speelt wel altijd de vraag op welk niveau er getoetst wordt (op objectniveau, structuurniveau, elementniveau of zelfs afwerkingsniveau) en liggen de verwachtingen ten aanzien van de oorspronkelijkheid bij een wederopbouwpaand doorgaans hoger dan bij een woonhuis dat de oorsprong in de zestiende eeuw heeft. Lastiger wordt het al bij de beoordeling van de mate van zeldzaamheid, omdat dit sterk afhangt van het kenniskader waarover de bouwhistoricus beschikt. In de bouwhistorische discipline is er maar weinig kwantitatieve gegevens beschikbaar met betrekking tot bouwhistorische zaken.

Bij BAAC stellen we een waardering naar eer en geweten op. De opdrachtgever krijgt een conceptrapport om er voor te zorgen dat wat in het rapport geschreven staat, begrijpelijk en duidelijk genoeg is. Invloed op de waardering heeft de opdrachtgever niet. Tenzij de opdrachtgever kan aantonen dat bij de waardering een vergissing is gemaakt met betrekking tot de mate van authenticiteit of de mate van zeldzaamheid van een element in het gebouw.

Evengoed heeft een toetsende instantie geen invloed op de waardering en de waardenstellingen in onze rapportages. Wél heeft een monumentencommissie de mogelijkheid om van de waardering in de rapportage af te wijken. De commissie kan de zo objectief mogelijke waardering en waardenstellingen van BAAC overnemen óf naast zich neerleggen. Dat laatste dient uiteraard wel door de commissieleden te worden gemotiveerd.

2 Projectinformatie

2.1 Administratieve gegevens

Plaats: Boven-Leeuwen

Adres: Bernhardstraat 28

Monumentenstatus: Geen

Historische functies: Stoomkorenmolen

Toekomstige functie: Woonhuis

BAAC-project: B-24.0176

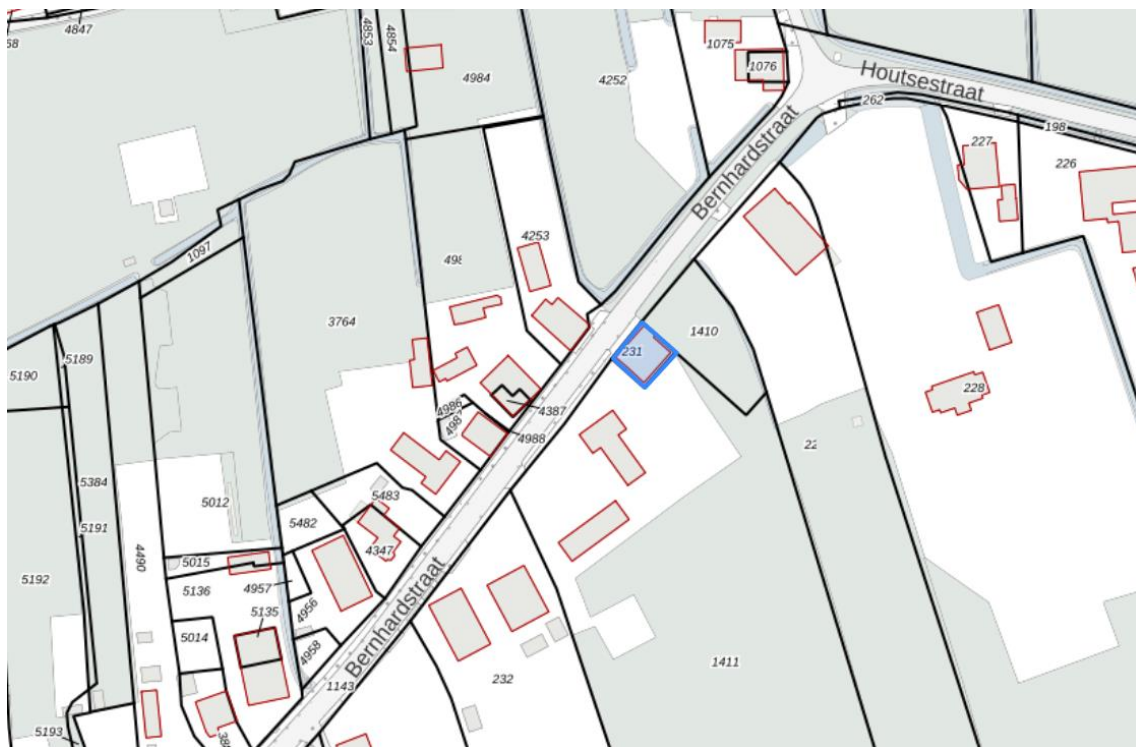
Type onderzoek: Bouwhistorische verkenning

Datum veldwerk: 24 april 2024

Opdrachtgever: Huidige eigenaar

Uitvoerende: BAAC 's-Hertogenbosch

Uitvoerder: drs. ing. Geert Oldenmenger (lid BNB)

Het gebouw weergegeven op een kaartuitsnede afkomstig van perceelloep.nl.

2.2 Programma van Eisen en beperkingen

BAAC is gevraagd om een bouwhistorische verkenning uit te voeren van Bernhardstraat 28 in Boven-Leeuwen. De voormalige stoomkorenmolen is al lange tijd in bezit van de huidige eigenaar. De eigenaar heeft voornemens om het gebouw, dat hoofdzakelijk tegenwoordig als berguimte dient, te verbouwen en het een woonbestemming te geven. Om de verbouwing in goede banen te leiden, is door de gemeente om een bouwhistorische verkenning van het gebouw gevraagd.

Veldwerk vond plaats op woensdag 24 april en nam ruim een halve werkdag in beslag. De bouwhistoricus is toegang tot het gebouw verleend en werd in de gelegenheid gesteld om zelfstandig en op eigen tempo door het pand te gaan en waarnemingen te verrichten. Het veldwerk kende een non-destructief karakter. Dit zorgde nauwelijks voor beperkingen. De enige plek waar mogelijk historisch substantie aan het oog onttrokken is gebleven, is de vloer op de begane grond. Het is denkbaar dat onder latere cementlagen nog interessante sporen aanwezig zijn die inzicht kunnen geven in de oorspronkelijke installatie-inrichting.

In aanvulling op het veldonderzoek is online in beeldbanken naar beeldmateriaal gezocht. Uiteraard is ook het archief van het kadaster geraadpleegd en is in oude kranten naar vermeldingen van het pand (en voorgangers) gezocht. Een speurtocht naar historische bouwtekeningen in de gemeentearchieven, leverde helaas geen treffers op. Overigens is ook in historische kranten en beeldbanken nauwelijks informatie te vinden over de voormalige molen.

Het gebouw op de dag van de veldverkenning.

2.3 Geregistreerd monument

Op basis van online raadpleegbare informatie heeft Bernhardstraat 28 geen monumentenstatus. In de directe nabijheid van de voormalige molen zijn wel enkele monumenten te vinden, waaronder de huisnummers 6, 8, 21 en 32. Dit zijn alle vier (voormalige) boerderijen.

De voormalige molen gezien in de richting van de weg.

3

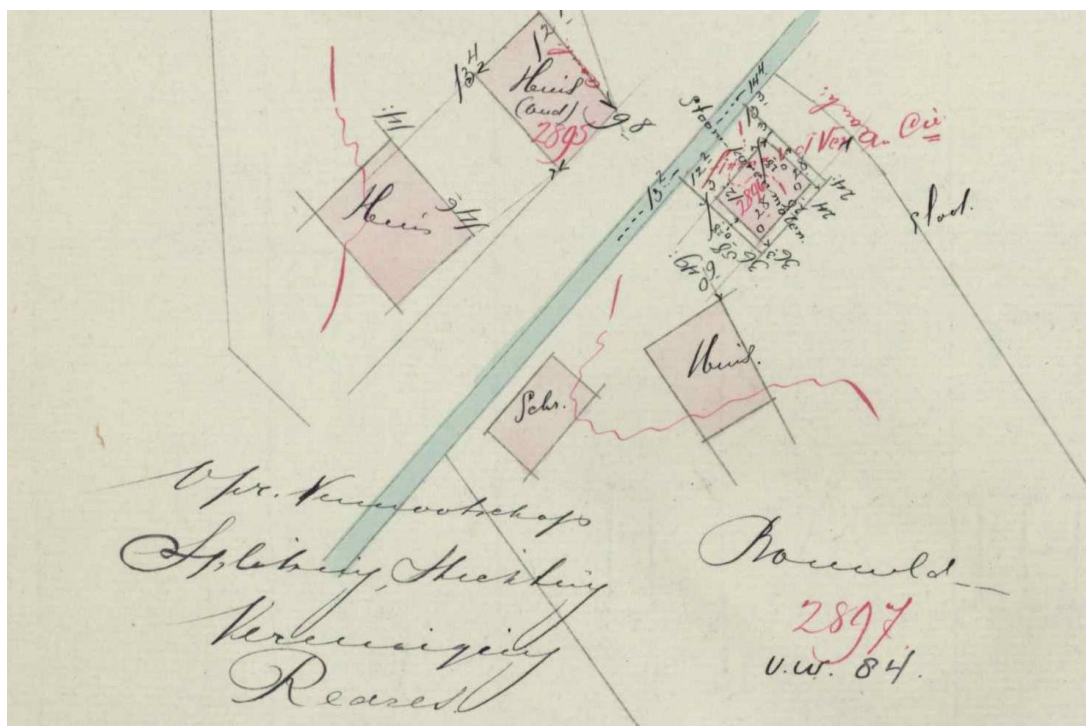
Historische inleiding

3.1 Historische informatie

De productie van meel verliep eeuwenlang door middel van handkracht, dierenkracht, waterkracht of windkracht. Voordeel van de eerste twee krachtbronnen is dat deze vrijwel altijd voorhanden zijn, nadeel is de beperkte capaciteit. Met water en windmolens kon meer productie worden gedraaid, maar was men afhankelijk van externe factoren (voldoende water/wind). Het koren dat werd gemalen, was doorgaans afkomstig van lokale boeren. Het meel werd lokaal afgezet. De ontwikkeling van de stoommachine zorgde er voor dat een hoge productie kon worden gedraaid zonder dat men afhankelijk was van de elementen. Daarmee is echter niet gesteld dat molenaars massaal overstapten op de nieuwe krachtbron. Gedurende vrij lange tijd werden er zowel stoomkorenmolens als windmolens gebouwd. Stoomkorenmolens kenden ook nadelen. Wind was gratis, brandstof duur. Het opstarten van de stoommolen was vrij kostbaar en de bediening vergde kennis en kunde. Veruit de meeste stoomkorenmolens werden in de tweede helft van de negentiende eeuw bij bestaande korenmolens gebouwd, omdat de molenaar op die manier ook bij windstilte afzet (bijvoorbeeld aan bakkers) kon garanderen en was hij voor productie van meel niet uitsluitend aangewezen op brandstoffen. Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw werden er geleidelijk aan steeds meer zelfstandige stoomkorenmolens gebouwd. Na de Eerste Wereldoorlog verloren de steeds meer aan bestaansrecht omdat graan steeds meer als bulkproduct over grote afstanden werd verhandeld en goedkoop kon worden geïmporteerd, met als gevolg dat aan de kust en de rivieren grote meelfabrieken werden gebouwd (dit gebeurde in de negentiende eeuw ook al, met een dip in de laatste decennia van die eeuw als gevolg van de agrarische crisis waarbij Nederland werd overspoeld door goedkope granen van overzee).

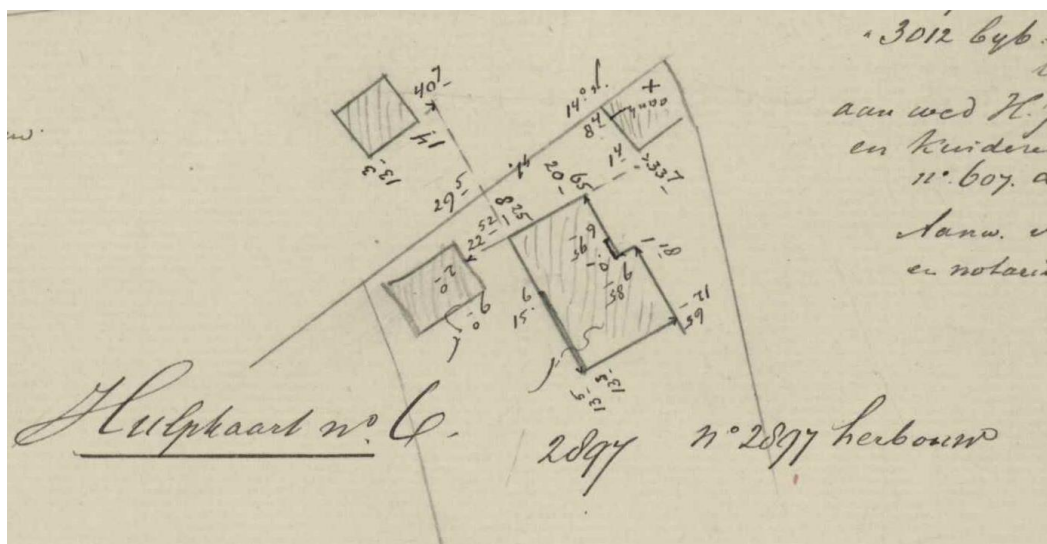
3.2 Kadastraal Onderzoek

Het kadastrale onderzoek naar het perceel met het gebouw verliep niet zonder slag of stoot. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn onder andere de kadastrale hulpkaarten vernietigd. We moesten het doen met kadastrale veldkaarten en een aantal kadastrale leggers. De bouw van het pand is door een landmeter van het kadaster in dienstjaar 1905 geregistreerd. Dat betekent dat het pand een jaar eerder, dus in 1904, werd opgericht. Het veldwerk B_48 laat zien dat er op een perceel met huis en schuur een stoomkorenmolen werd gebouwd. Opgetekend is dat er sprake is van de oprichting van een Vennootschap. Daarnaast vindt er splitsing, stichting, vereniging en een redresmeting plaats. Aan de nieuwbouw wordt het perceel B-2896 toegekend. De boerderij met schuur en bouwland gaan verder onder perceelnummer B-2897. In het veldwerk is het oude perceelnummer niet genoemd. Administratie bij de kaart toont echter aan dat het oude perceel B-1160 moet zijn geweest. Het perceel met dit nummer is al te zien op de kadastrale minuut die de situatie rond 1832 weergeeft. Op die kaart zijn de boerderij en de schuur al te zien.

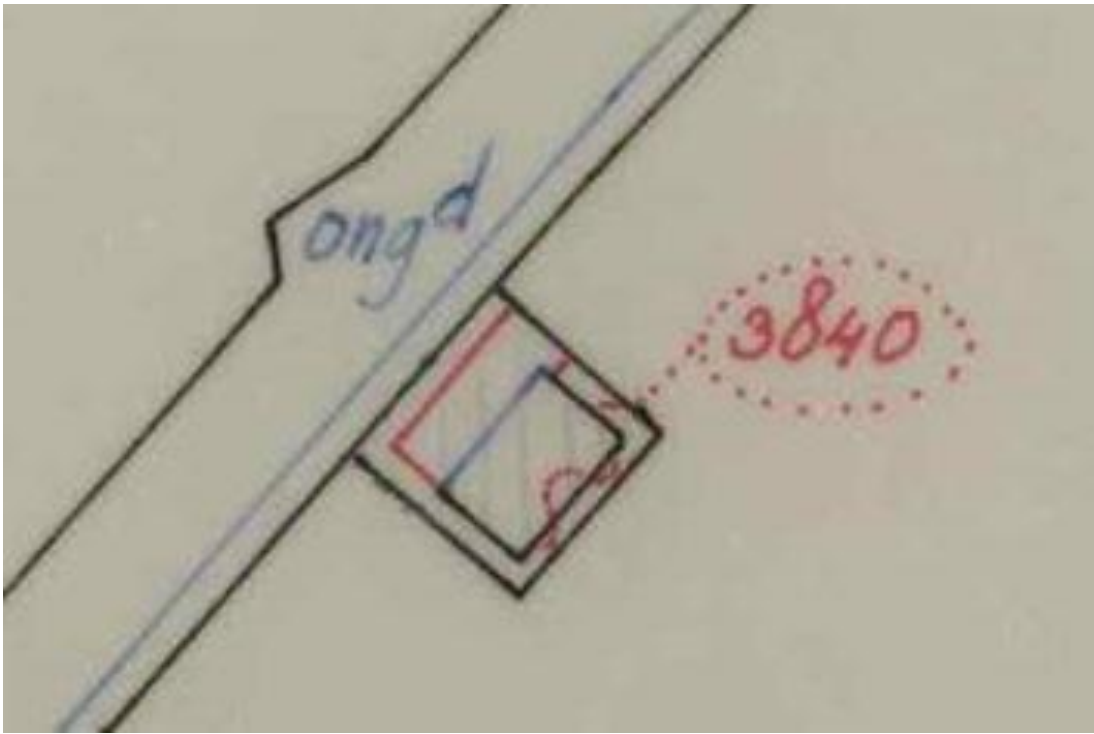

Detail van de kadastrale veldkaart waarop de bouw van de stoomkorenmolen is geregistreerd.

De nieuwe eigenaar van de stoomkorenmolen is de aan de Waalbandijk woonachtige Hermanus Albertus Kok, die molenaar van beroep is. In dienstjaar 1942, dus in het jaar van aankoop, is er sprake van vereniging, waarna niet langer sprake is van stoomkorenmolen, maar van graanmolen. In dienstjaar 1945 is vermeld dat er aanbouw plaatsvindt. Hierna is het eigendom louter nog molen genoemd. In dienstjaar 1950 is geregistreerd dat er een verbouwing heeft plaatsgevonden. Vijf jaar later, in dienstjaar 1955 is er sprake van verkoop van de molen. Nieuwe eigenaar is Hermanus Gerardus Josephus Olde Hampsink, die graankandelaar (later meelfabrikant) van beroep is.

Detail van de kadastrale veldtekening (B_84) uit dienstjaar 1915 waarop de herbouw van de boerderij is vastgelegd.

De uitbreiding van de molen in 1944 blijft in kadastrale kaarten lang onopgemerkt. Pas in dienstjaar 1981 wordt de uitbreiding die al ruim vijf en dertig jaar geleden tot stand werd gebracht, ingetekend.

In dienstjaar 1969 komt de molen weer in handen van een Van der Ven. Het gaat om de landbouwer Johannes Bernardus Petrus van de Ven, woonachtig op Bernhardstraat 8. In dienstjaar 1978 doet hij de molen van de hand en komt de molen in bezit van constructiebankwerker Hendrik Jacob van Gelderen en onderhoudsmonteur Wilhelmus Arnoldus van Kruijsbergen. In 1984 verkopen zij het gebouw terug aan Van der Ven, waar het spoor in het kadaster eindigt. Het bebouw is dan nog steeds als molen geregistreerd.

3.3 De bouwtekening

Bij de gemeente West Maas en Waal zijn bouwtekeningen opgevraagd. Vooralsnog zijn tekeningen niet verstrekt.

3.4 Historische foto's

In de verschillende archiefinstellingen zijn geen oude foto's van de molen aangetroffen. Wel is er een foto bekend van de stoomkorenmolen bij de molen aan de Molenstraat in het bovineind van Leeuwen. Dit is een voorbeeld van een ondersteunende molen bij een windmolen. Beide molens werden in 1914 afgebroken nadat meelfabriek "De Waal" in gebruik werd genomen. "De Waal" komt voort uit de molen aan de Molenstraat.

Opname van de stoomkorenmolen als onderdeel van de windkorenmolen aan de Molenstraat. De molen op de foto komt voort uit eerdere molens, waarvan de oudst bekend in 1426 voor het eerst wordt vermeld.

4

Situering en bouwmassa

4.1 De situering

De voormalige molen is gelegen aan de Bernhardstraat, een oude straat met recente(re) naamgeving. Op de kadastrale minuut is de straat de Steegschestraat genoemd. De molen staat te midden van een aantal historische boerderijen (meeste hebben hun agrarische functie verloren). Het vroegere agrarische karakter is hier in het dorp nog vrij goed bewaard gebleven door de open structuur van het landschap achter de vroegere boerderijen (voormalige akkergronden). Historisch gezien is er sprake van een sterke relatie tussen boerderijen en de molen. De boeren leverden immers aan de molen.

Vooraf aan de Bernhardstraat is het agrarische karakter van het dorp nog vrij goed bewaard. Boerderijen aan het lint met daarachter open landerijen. Te midden hiervan bevindt zich de koren-molen.

De vorm van de bouwmassa in eerste aanleg, is karakteristiek voor stoomkorenmolens. Dit blijkt onder andere uit een korte zoektocht naar foto's van stoomkorenmolens uit de late negentiende- en de vroege twintigste eeuw. Het zijn steevast gebouwen op een rechthoekig grondplan en voorzien van een met pannen gedekt zadeldak. De meeste stoomkorenmolens bij windkorenmolens zijn één of anderhalve bouwlaag hoog. De molen aan de Bernhardstraat wijkt hiervan af, aangezien er sprake is van een begane grond, een verdieping en een zolderverdieping. De hoofdvorm van het gebouw is gewijzigd in kadastraal dienstjaar 1945, toen er aan de voorzijde van het gebouw een éénlaags massa onder lessenaarsdak werd aangebouwd. Hierdoor heeft het gebouw aan de straatzijde een ouder voorterrein verloren én komt het minder rijzig over dan oorspronkelijk het geval is geweest.

5 De gevels

5.1 De voorgevel

In voorgevel aan de zijde van de straat, verkeert op de verdieping en de zolderverdieping nog vrijwel geheel in de oorspronkelijke staat. Op de begane grond is de gevel ingrijpend gewijzigd. Dit gebeurde in kadastraal dienstjaar 1945, toen er aan de straatzijde een aanbouw werd gerealiseerd. Dit heeft onder andere als gevolg gehad dat in de gevel een grote doorgang onder stalen latei werd gerealiseerd en tussen twee oorspronkelijke rondboogvensters een personendoorgang tot stand werd gebracht. Vermoedelijk zijn op dat moment ook de twee (stalen) vensters uit de gevel verwijderd. Dat de doorgangen het gevolg zijn van aanpassing, wordt duidelijk uit het ingeboete metselwerk van de dagkanten van de doorgangen en het pleisterwerk waarmee de bouwsporen zo goed mogelijk aan het zicht zijn onttrokken. Oorspronkelijk was er op de begane grond buiten sprake van schoonmetselwerk. Dit is door overpleistering ten tijde of na de aanbouw teniet gedaan en vormt, evenals de doorbraken, een grote aantasting van de gevel als geheel. In de gevel zijn ook enkele balkkopgaten gekapt om de aansluiting van de dakconstructie van het lessenaarsdak mogelijk te maken.

De voorgevel met latere aanbouw. Rechts schilderwerk over het schoonmetselwerk. Links de rollaag van de secundaire doorgang, rechts een aanzet van een oorspronkelijke rondboog van een vensteropening. Overzichtsfoto is niet mogelijk vanwege stellingkasten voor de gevel.

Zoals gesteld verkeert de voorgevel op de verdiepingen vrijwel geheel in oorspronkelijke staat. De enige aanpassing die we hebben kunnen vaststellen, is het vervangen van een aantal ruitjes in de gietijzeren ramen en wellicht de kleurstelling van de ramen. De gevel kent een regelmatige indeling in vensterassen. De vensters op de eerste verdieping zijn wat groter dan de vensters op de zolderverdieping, waarvoor we op dit moment geen goede verklaring hebben. Duidelijk is dat het vooropgezet is, aangezien de gevelopeningen in oorspronkelijke staat verkeren. De vensteropeningen op de eerste verdieping zijn voorzien van een steensdikke rondboog, terwijl de

kleinere vensteropeningen op de zolderverdieping een rondboog van een halve steen dikte (kop) hebben). Voor de bogen is een iets (in kleur) afwijkende baksteen gebruikt. De dagkanten van de vensteropeningen zijn niet consequent qua detaillering in de zin dat de drieklezoren op de hoeken zowel in strekkenlagen als in koppenlagen zijn toegepast. Blijkbaar was dat voor het ontwerp van de stoomkorenmolen niet bezwaarlijk. Op de hoeken van de gevel zijn drieklezoren consequent in de strekkenlagen toegepast. Alle vensteropeningen hebben van oudsher bakstenen lekdorpels, sommige zijn vernieuwd (herkenbaar aan de hardere steen en de portlandcement). Op de eerste verdieping zijn de twee buitenste vensters voorzien van een te openen bovenraam. De zolderverdieping heeft slechts het middelste venster een te openen bovenraam, de frankerende ramen zijn vast.

In de gevel zijn vier oorspronkelijke cijferankers aanwezig die samen het bouw- en stichtingsjaar 1904 vormen. Het voegwerk is nog grotendeels uit de bouwtijd van het pand. Er zijn hier en daar enkele herstellingen van het voegwerk uitgevoerd (enkele scheuten zijn dichtgezet). Het metselwerk is boven het platte dak van de aanbouw beschadigd als gevolg van hemelwater.

Veldwerkschets waarbij de arcering ingeboete dagkanten en pleisterwerk verbeelden.

Het dak is gedekt met gesmoorde Muldenpannen, een pan die vanaf circa 1900 in Nederland wordt toegepast. In theorie zouden dit dus de oorspronkelijke pannen kunnen zijn. Veel waarschijnlijker echter, is dat de pannen van latere datum zijn. Een verbouwing rond 1950 (bekend uit kadaster) zou hiervoor in aanmerking kunnen komen. Vermoedelijk zijn de pannen echter in de jaren zestig gelegd, toen het gebouw nieuwe vloeren kreeg én delen van het dakbeschot werden vernieuwd. Vanwege het dakbeschot konden op de pannen geen fabrieksstempels worden waargenomen. Dergelijke fabrieksstempels zullen naar verwachting aantonen dat de dakbedekking uit het derde kwart van de twintigste eeuw stamt.

In detail de vensters op de eerste verdieping en op de zolderverdieping. De positie van de kaspanten is aangepast op de symmetrische indeling van de vensteropeningen (zie blokkeelanker).

Eén van de oorspronkelijke cijferankers. De lekdorpel in beeld is vernieuwd.

5.2 De linker zijgevel

De linker zijgevel is een van oudsher in schoonmetselwerk uitgevoerde topgevel die middels met twee vensterassen symmetrisch is ingedeeld. Net als bij de voorgevel is de linker zijgevel op de begane grond in authenticiteit aangetast en is de indeling op de eerste verdieping en de zolderverdieping geheel oorspronkelijk. De windveer van het dakoverstek is vernieuwd, of achter een latere omtimmering uit zicht verdwenen.

Op de begane grond tekenen zich twee dichtgezette vensteropeningen in het muurwerk af. De dichtzetting is ingeboet in het bestaande metselwerk waardoor oorspronkelijke dagkanten niet meer te herkennen zijn. Het lijkt er op dat de vensteropeningen aan de bovenzijde een vlakke geen rondboog hebben gehad. Vermoedelijk was er sprake van vensteropeningen onder een segmentboog, zoals thans in de rechter zijgevel nog aanwezig. Lekdorpels zijn verwijderd.

De linker zijgevel, op de verdiepingen in oorspronkelijke staat. Rechts in detail het venster in de top van de gevel.

Op de eerste verdieping zijn twee oorspronkelijke gietijzeren ramen bewaard gebleven, één met te openen bovenraampje. Net als in de voorgevel zijn de vensters op de eerste verdieping wat groter dan de vensters op de zolderverdieping. Wat ook opvalt, is dat de vensteropeningen op beide niveaus met een steensdikke rondboog zijn uitgevoerd, waarbij op de zolderverdieping een paar smokkelstenen werden toegepast om de boog deugdelijk te kunnen sluiten. Bakstenen rollagen zijn gedeeltelijk hersteld/vernieuwd, herkenbaar aan de strakke baksteen en het gebruik van portlandcement.

In de top van de gevel bevindt zich een oorspronkelijk rondvenster met vierpas. In de gevel zijn verschillende balklaagankers en gordingankers behouden gebleven. De ankers aan de moerbalken hebben langere schieters dan de ankers die verbonden zijn aan de eerste drie binten achter de gevel. Alle schieters zijn voorzien van gangbare profileringen en de gebruikelijke X-markeringen op de uiteinden. Dat geldt overigens ook voor de schieters van de gordingankers.

De vensters. Links de eerste verdieping en rechts de zolderverdieping (met in de boog smokkel-/passtenen).

De balklaagankers in de gevel.

Detail van de windveer. De oorspronkelijke veel lijkt geheel verdwenen.

5.3 De achtergevel

De indeling van de achtergevel is in de loop der tijd niet gewijzigd. De gevelindeling is nog geheel oorspronkelijk. Hierbij valt op dat de indeling van de begane grond geen rekening houdt met de indeling op de verdiepingen. Dit maakt duidelijk dat de indeling van de gevel op de begane grond werd bepaald door de indeling van het interieur op dat niveau. Op de begane grond is sprake van twee vensteropeningen onder een steen dikke segmentboog. De oorspronkelijke vensters zijn verdwenen. Het leidt weinig twijfel dat hier eerder getoogde vensters van staal hebben gezeten. Met het plaatsen van de huidige stalen vensters zijn ter ontlasting betonnen lateien toegepast en is een bakstenen boogveld tot stand gebracht. Geheel rechts in de gevel is een kleine vensteropening uit de bouwtijd behouden gebleven. Deze opening onder een met koppenlaag afgedekte halfsteens segmentboog, bevat een stalen raampje dat uit de bouwtijd zal stammen. De oorspronkelijke functie van het raampje (toilet?) is onduidelijk. Op de begane grond is op enkele plekken inboetwerk te zien, onder andere herkenbaar doordat het kruisverband van het vroeg twintigste-eeuwse metselwerk ter plaatse verstoord is.

Op de eerste verdieping is de indeling identiek aan de indeling van de voorgevel. Netjes verspreid over de gevel treffen we drie vensteropeningen onder een rondboog aan. Uitermate vreemd is dat de rondbogen in de achtergevel een combinatie zijn van een halfsteens rondboog en een afdekking met koppen, terwijl in de voorgevel steensdikke rondbogen zijn toegepast. Een verklaring hiervoor, kon niet worden bedacht. Het strak metselen van de vensteropeningen is klaarblijkelijk voor de metselaar nog wel een opgave geweest, gelet op de zeer dikke voegen in delen van het metselwerk aansluitend op de vensteropeningen.

In de gevel zijn ramen met te openen bovenraampjes aanwezig en ramen die volledig vast zijn. Dit is van oudsher het geval.

De achtergevel waarin de grootste aanpassing in de tijd het vervangen van twee vensters op de begane grond is. De dakbedekking zal ook zijn vernieuwd (zoals bij de beschrijving van de voorgevel al is gesuggereerd).

Het kleine venster op de begane grond.

Venster van de eerste verdieping, rechts een venster van de zolderverdieping.

5.4 De rechter zijgevel

De rechter zijgevel van het gebouw verkeert qua opzet en indeling nog in oorspronkelijke staat. Veranderingen in de loop der tijd zijn het vernieuwen van de vensters op de begane grond en het vernieuwen van de windveer. De gevel is een kopie van de linker zijgevel. Op de begane grond zijn vensteropeningen voorzien van segmentbogen uit de bouwtijd. De boogveldvulling is uit de tijd van de huidige ramen. Oorspronkelijke ramen zullen aan de bovenzijde getoogd zijn geweest. Op de verdiepingen zijn de vensteropeningen uitgevoerd met steensdikke rondbogen en in de geveltop is een ijzeren raam met vierpas aanwezig. Net als in de ander zijgevel onderscheiden de ankers van de moerbalk zich van de ankers van de binten door de grotere lengte van de schieters.

De echter zijgevel.

5.5 De gevels van de aanbouw uit 1944

De drie gevels van de aanbouw uit 1944 verkeren qua indeling in oorspronkelijke staat. Enkele oorspronkelijke gevelelementen zijn echter vervangen. Het gaat dan om de vensters in de linker zijgevel (behorend bij het kantoortje) en de schuifdeur (waarvan de rail nog wel uit de bouwtijd stamt). In de voorgevel zijn twee houten ramen met kruisroede en toogvorm behouden. De ramen zijn gevat in een gevelopening onder een halfsteens segmentboogje. De rechter zijgevel is van oudsher blind.

De voorgevel waarvan de gevelindeling, de ramen en de rail voor de schuifdeur nog uit de bouwtijd zijn. De deur zelf is van latere (vrij recente) datum.

De linker zijgevel waarvan de indeling oorspronkelijk is, maar de vensters van recente(re) datum zijn.

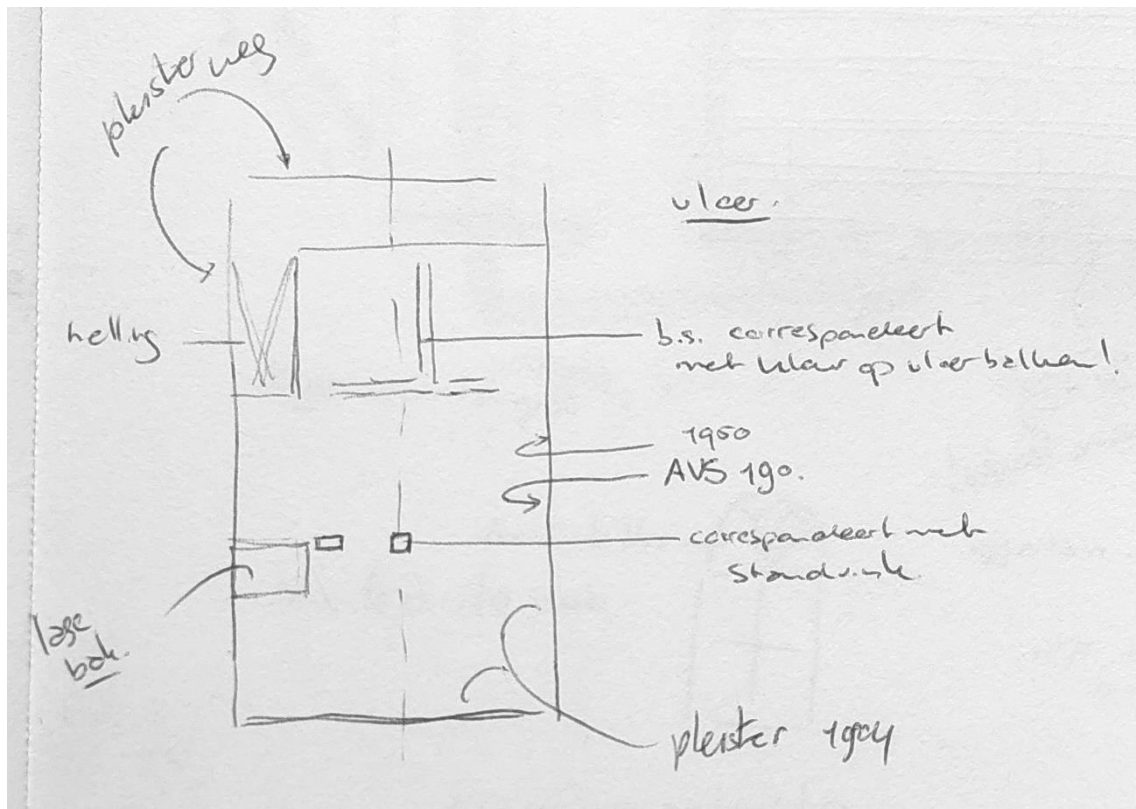
6

Het interieur en de constructies

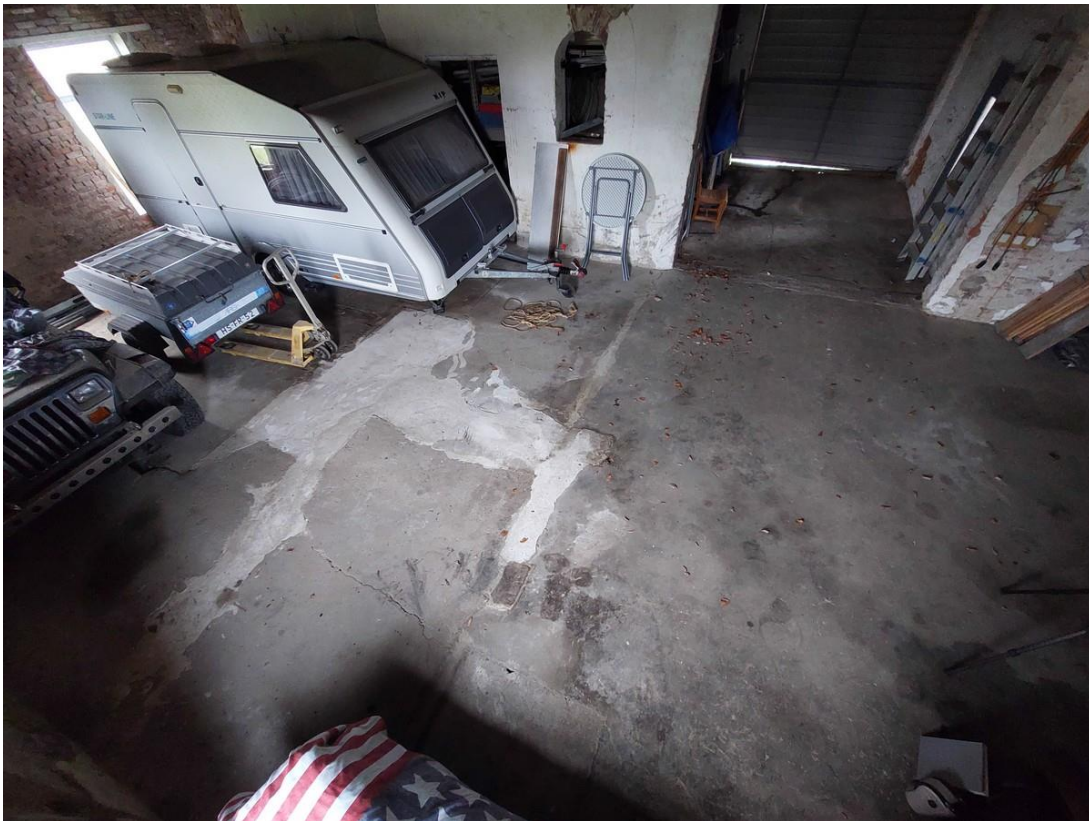
6.1 De begane grond

- De vloer

De vloer op de begane grond is grotendeels een cementvloer. In de vloer zijn sporen te zien. Zo is de aftekening van een verdwenen standvinkconstructie te herkennen en kan aan de hand van een reeks bakstenen het tracé worden herkend van verdwenen scheidingsmuren. De standvink en de verdwenen scheidingsmuur tekenen zich ook af op de balklaag van de verdiepingsvloer. De begane-grondvloer heeft langs de rechter zijgevel een verhoging, waar naartoe een flauw hellingbaantje langs de achtergevel leidt. Aan de zijde van de achtergevel is ook een met betonplaat afgedekte lage bak herkend. Het is goed mogelijk dat er onder de cementvloer nog meer sporen schuilgaan. Die sporen kunnen inzicht geven in de indeling en de werking van de stoomkorenmolen. De plaats van de stoommachine en de maalsteenkoppels zou nog traceerbaar moeten zijn, omdat deze elementen een fors fundament moeten hebben gehad dat in de ondergrond vermoedelijk nog wel aanwezig is.

Veldwerkschets van de vloer op de begane grond en plaats van de inscripties in de opstanden.

Overzicht van de vloer op de begane grond. Langs de auto, vouwwagen en caravan aftekening van verdwenen scheidingswanden. Stoomketel en stoommachine waren vermoedelijk afgescheiden van de maalruimte.

Meer in detail de aftekening van de verdwenen scheidingsmuren. De aftekening is ook te herkennen op de balken van de verdiepingsvloer.

- De opstanden

Twee van de vier opstanden zijn ontdaan van pleisterwerk. Het gaat om de achtergevel en de rechter zijgevel. Hier is goed te zien dat er lateien zijn aangebracht op het moment dat de vensters in deze gevels werden vervangen voor de huidige exemplaren. Dat de opstanden op de begane grond in 1904 bepleisterd zijn geweest, menen we op te kunnen maken uit pleisterwerk tegen de voorgevel, omdat we hier de pleisterlaag de het jaartal 190? aantreffen, bij de initialen AVS. Nabij is ook het jaartal 1950 ingekrast. In de opstanden zijn geen duidelijke sporen te zien van verdwenen scheidingswanden, die er wel geweest moeten zijn. Doordat een groot deel van het pleisterwerk is verdwenen, is zicht op het metselwerk mogelijk. Op die manier kunnen we vaststellen dat in de gevel achterwerkers zijn gebruikt. Hierdoor is er van een zuiver metselverband geen sprake en treffen we een oververtegenwoordiging aan van koppen en gebroken stenen. Strekken zijn ondervertegenwoordigd.

Ter hoogte van de balklaag van de verdiepingvloer, zien we vooral onder de balkkopgaten wat herstelwerk in portlandcement. Normaliter is dit een aanwijzing dat balken later in bestaande muren zijn ingewerkt. Hier laat het cement zien dat een aantal balken is vernieuwd en dat de overige balken vermoedelijk wat zijn opgevijseld ten tijde van de vernieuwing van het vloerveld op de verdieping.

De begane grond in de richting van de voorgevel en rechter zijgevel.

Opname in de richting van de achtergevel, ontdaan van pleisterwerk. Secundaire lateien boven de vensteropeningen in beeld. De trap (en het trapgat) is uit de jaren 1944-1950.

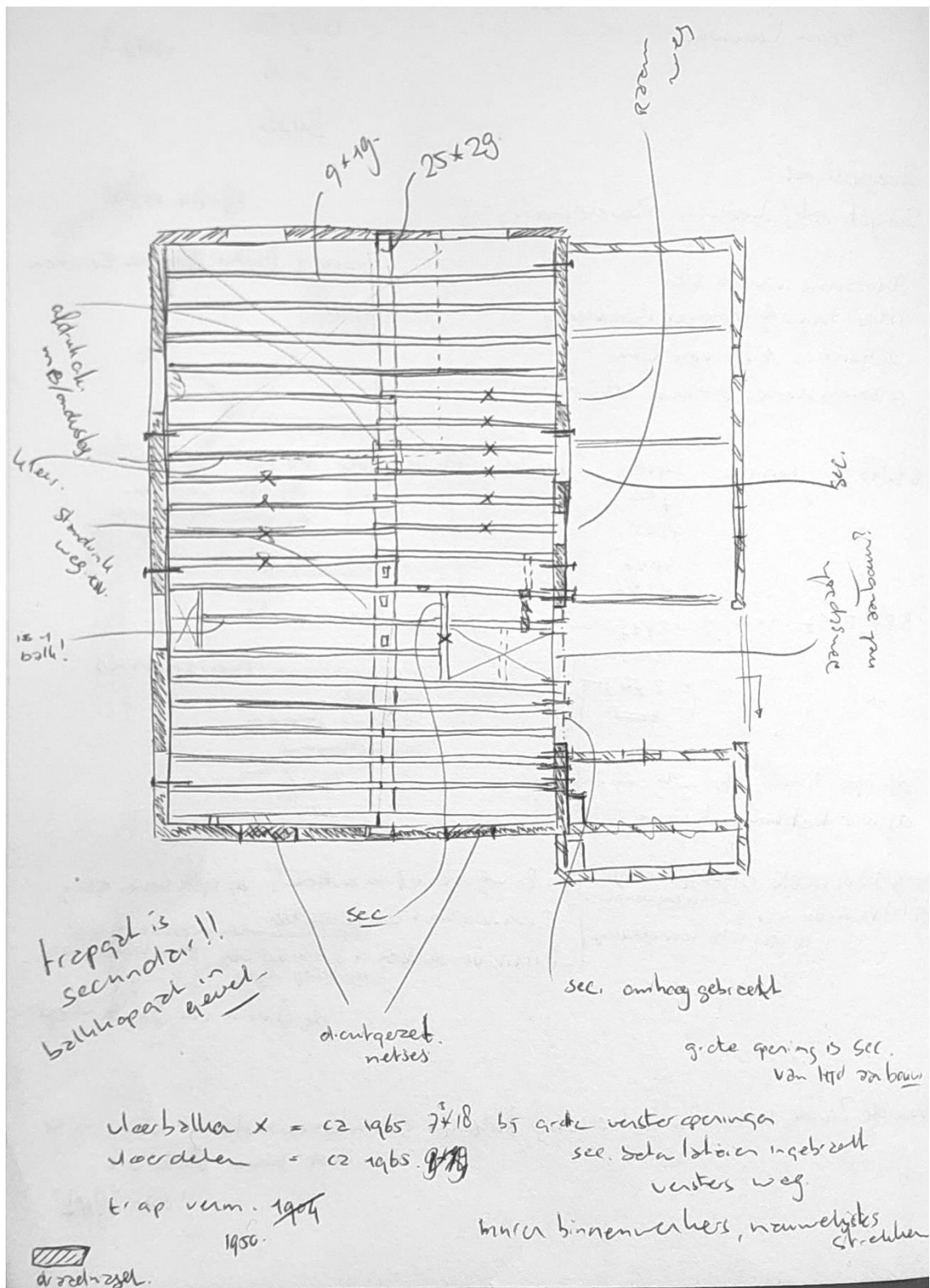
Eén van twee oorspronkelijke vensteropeningen in de voorgevel van het pand. Rechts detail van een oorspronkelijke vensteropening in de achtergevel. Latei en cementwerk van de dagkanten uit de tijd van het huidige venster.

Achterwerkers in het metselwerk. Rechts detail van de trap waaruit (profilering van de treden) vastgesteld kan worden dat het hier niet om een oorspronkelijke trap gaat.

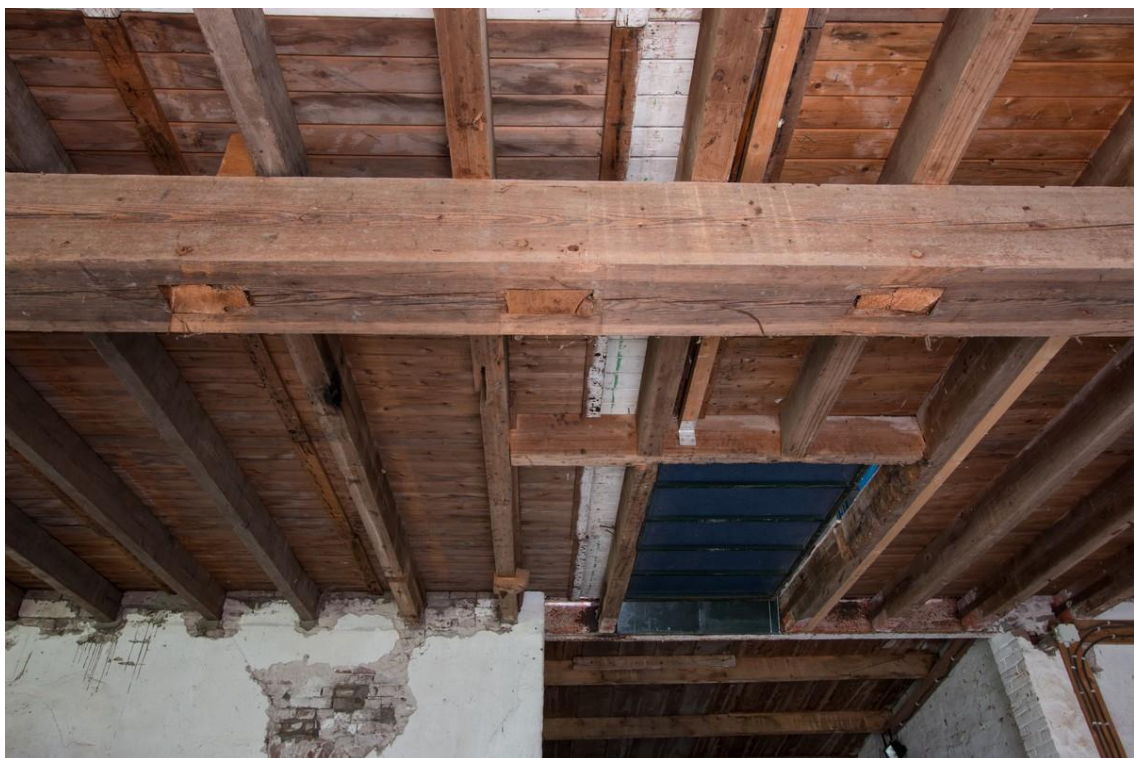
Aan de hand van gedeeltelijke schildering is de plaats van een verdwenen scheidingswand te herleiden. Die plaats correspondeert met sporen in de begane-grondvloer. Dat de kleur niet op de vloerdelen is te zien, bevestigt dat de vloerdelen in dit geval secundair zijn.

Veldwerkschets van de begane grond met projectie van de constructie van de verdiepingvloer. Niet-oorspronkelijke balken zijn met een 'X' gemarkeerd. Ook de raveelbalk bij het trapgat had zo'n X moeten krijgen.

- De constructie

Op de begane grond is de draagconstructie te zien van de vloer van de eerste verdieping. Deze constructie bestaat uit één zware en opvallend lange moerbalk die de ruimte in de langste richting overspant (evenwijdig aan de voorgevel). Op deze moerbalk rusten de kinderbinten. De binten zijn ingewerkt in de voor- en achtergevel van het gebouw. Het eerste dat opvalt aan de moerbalk is dat er aan de onderzijde drie houten pennen in het hout steken. Het zijn de pennen van een verdwenen standvink en twee korbeels. De pennen zijn met houten toognagels in aan de moerbalk vastgezet, wat de oorspronkelijkheid aantoont. Wanneer standvink en korbeels zijn verwijderd, is niet afleesbaar. De pennen zijn afgezaagd, waarna stijl en korbeels werden weggenomen. De pengaten voor de korbeels zijn voorzien van de gehakte merken I en II. Zoals reeds gesteld, is de plaats van de standvink in de begane-grondvloer herkend. De standvink bevond zich niet halverwege de overspanning. Een verklaring daarvoor is snel gevonden. Er was nóg een ondersteuning van de moerbalk. Die ondersteuning werd gevormd door de eerder genoemde scheidingsmuur die aan sporen in zowel de begane-grondvloer en de verdiepingsvloer is herkend. Dat deze muur een dragende functie heeft gehad, bevestigt het vermoeden dat die muur (niet in verband gemetseld met de achtergevel) tot de oorspronkelijke opzet van het gebouw behoorde.

De moerbalk ter plaatse van de verdwenen standvinkconstructie. We zien pennen van stijl en korbeels.

Op de moerbalk (25 x 29 centimeter) rusten de kinderbinten. Er zijn in hoofdlijn twee reeksen te onderscheiden. De oorspronkelijke binten meten 9 x 19 centimeter in doorsnede. De meeste zijn tussen voor- en achtergevel uit één stuk. Waar de binten niet uit één stuk zijn en dus eindigen op de moerbalk, is vermoedelijk sprake van aanpassing. Dit kan hergebruik van het hout zijn, maar ook aanpassing. Een tweede, jongere reeks binten tekent zich af door andere kleur van het hout, maar ook door afwijkende maatvoering (7,5 x 18 centimeter) en het gegeven dat de balken niet van voor- tot achtergevel in lengte zijn. Het gegeven dat we op deze balken niet de aftekening van de verdwenen scheidingsmuren op de begane grond zien, bevestigt niet alleen dat deze binten van latere datum zijn, maar ook dat de scheidingsmuur al was verdwenen op het moment dat de binten werden aangebracht. Er zijn verschillende redenen om nieuwe binten aan te brengen. Schade aan oude(re) binten is een mogelijkheid. Hier lijkt het er op dat de vloerconstructie gedeeltelijk is

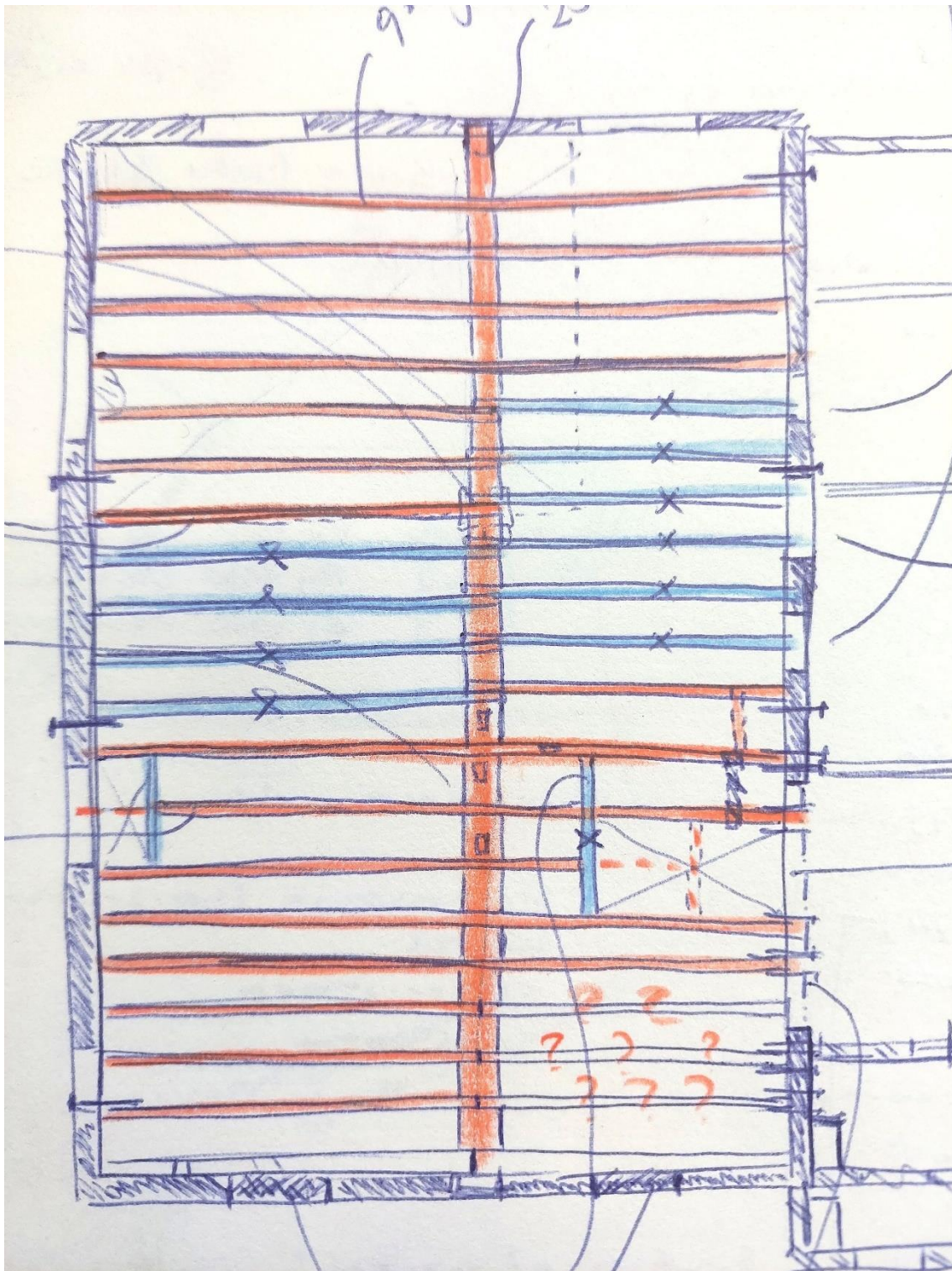
vernieuwd als gevolg van functiewijziging waarbij ravelingen en openingen in de oude vloer hun functie verloren. We moeten ons hierbij bedenken dat er in de tijd van de stoomkorenmolen openingen nodig waren om graan omhoog te brengen, voor silo's, transportbanden en trap. De huidige trapraveling in de vloer is aantoonbaar niet de oorspronkelijke (in de achtergevel is ter plaatse van het huidige trapgat een later dichtgezet balkkopgat te zien). In de huidige balklaag zijn geen oudere trapravelingen te vinden, waaruit we durven te concluderen dat er een trapgat is geweest in het deel van de vloer waarvan de binten zijn vernieuwd.

De tweede raveling, ter plaatse van de hijsinrichting, is in de huidige omgang ook geen oorspronkelijke. De raveelbalk doorsnijdt namelijk halfhouts een doorgaande kinderbint uit 1904. De huidige raveelbalk is aangebracht op het moment dat het hijsgat in de vloer werd vergroot. Sporen van een oorspronkelijke raveelbalk (twee balkvakken breed en half zo lang) zijn op de doorgaande kinderbinten aangetroffen (zie veldwerkschets).

Opname van de vloerconstructie. De meeste van de niet doorgaande binten zijn van een verbouwfase. Op de rechter foto zien we het vergrote hijsgat. De raveelbalk is secundair en ingekast in een oorspronkelijke bint waarin sporen zijn te zien van een oudere raveelbalk.

Ter plaatse van de grote doorbraak in de voorgevel lagen de binten oorspronkelijk vrijwel zeker in de gevel opgelegd, boven een toegang onder segmentboog. In de periode 1944-1950 werd de doorbraak vergroot en verhoogd. De stalen latei die hiervoor nodig was, werd met ankers aan de kinderbinten gekoppeld.

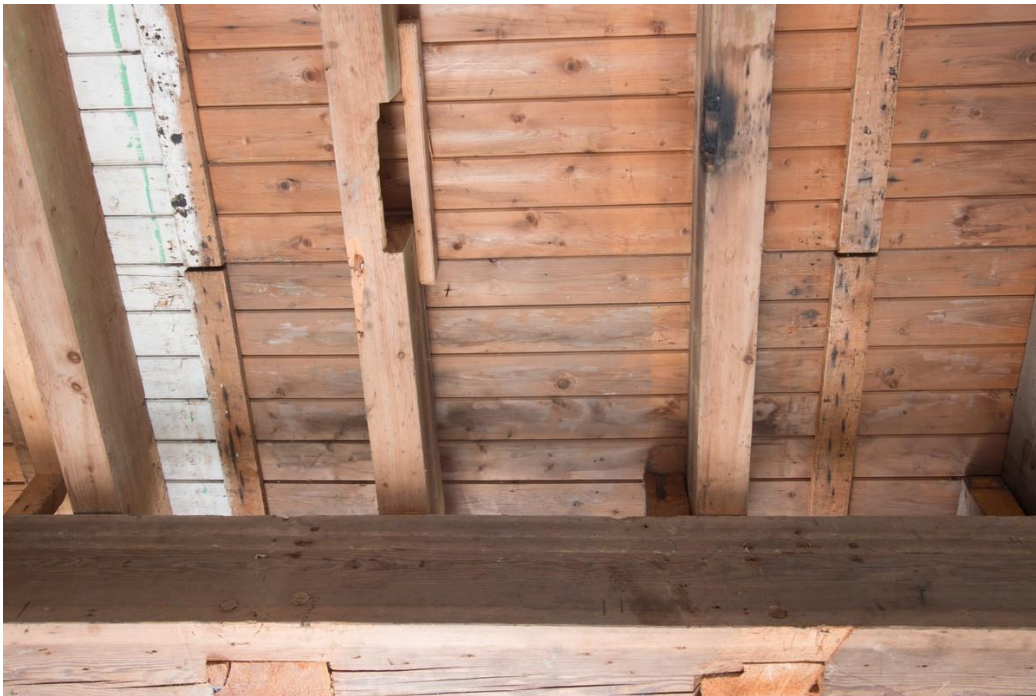
Op de veldwerkschets zijn oorspronkelijke balken in oranje-rood gemarkeerd en latere balken met blauwe. De binten met vraagtekens zijn vermoedelijk herlegd met het aanbrengen van de stalen balk in de voorgevel.

Eén van de weinige restanten van installatiewerk aan de binten uit 1904. Hier een restant van een dwarsbalkje dat met bouten aan twee binten was vastgezet. De precieze functie is niet duidelijk.

Opname waarop te zien is dat de binten ter plaatse van de grote doorgang in de voorgevel opgelegd zijn op een stalen balk. De balkkoppen zijn in de menie gezet. De witte uitslag op de balkkoppen (kalk) toont aan dat deze balken oorspronkelijk in muurwerk laten opgelegd. Dit bewijst dat de stalen balk (en dus de doorgang in huidige vorm) van latere datum is.

Op enkele binten zijn nog sporen te zien van koorden of linten in de vorm van slijtages.

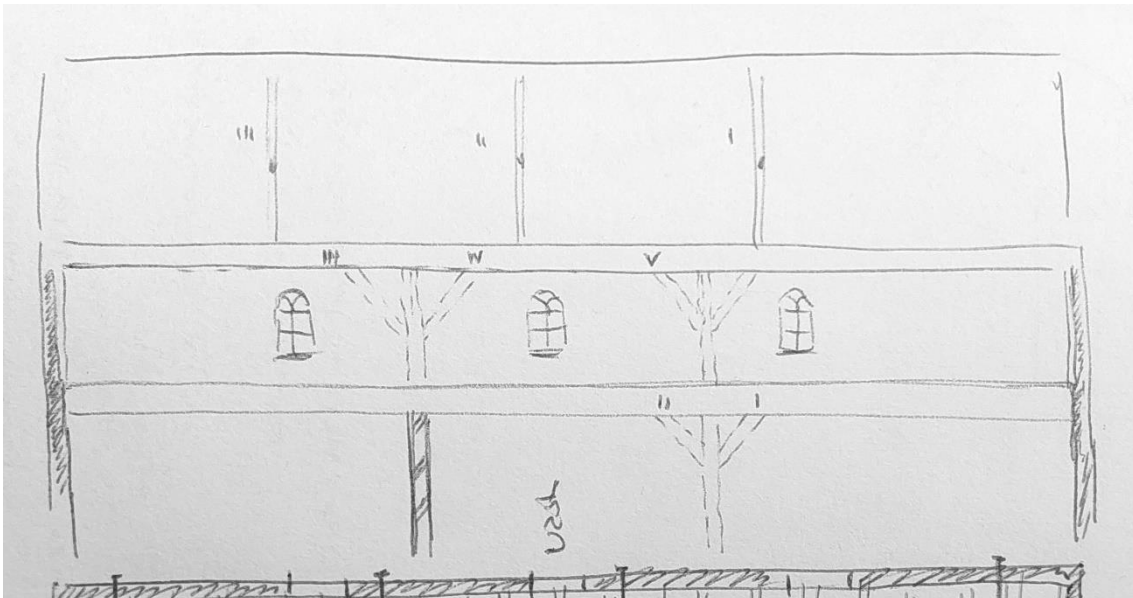
Zelfde slijtagespoor.

Waar het korbeel op de moerbalk aansloot, is het gehakte merk II aangebracht (voorgevelzijde) en is met potlood 'N2' geschreven.

Dichtgezet balkkopgat dat bewijst dat het huidige trapgat niet oorspronkelijk is.

Veldwerkschets van de draagconstructie in doorsnede, gezien richting de voorgevel (vensters alleen op de eerste verdieping getekend).

6.2 De verdieping

- De vloer en opstanden

Op de verdieping treffen we een ongedeelde ruimte aan. De vloer is, zoals reeds eerder gesteld, niet oorspronkelijk. De vloer dateert uit het derde kwart van de twintigste eeuw. De vloerdelen zijn smal en betrekkelijk dun. De delen zijn met draadnagels vastgezet. Op verschillende plekken zijn verzwakkingen aangetroffen in de vorm van houtwormgaten. De gevels zijn bepleisterd. Het pleisterwerk is niet oorspronkelijk, maar later aangebracht. In de gevels zitten de stalen ramen uit de bouwtijd, een deel met te openen bovenramen, een deel volledig vast.

De eerste verdieping in de richting van de rechter zijgevel en de voorgevel.

De trap naar de zolderverdieping is een hergebruikte trap, onder andere te zien aan de aansluiting op de raveelbalk (de trap is nét iets breder dan de oorspronkelijke) en het kleurgebruik. Rechts één van de ramen met taatsend bovenraampje. In elke gevel bevindt zich één venster met taatsraampje zodat kon worden geventileerd.

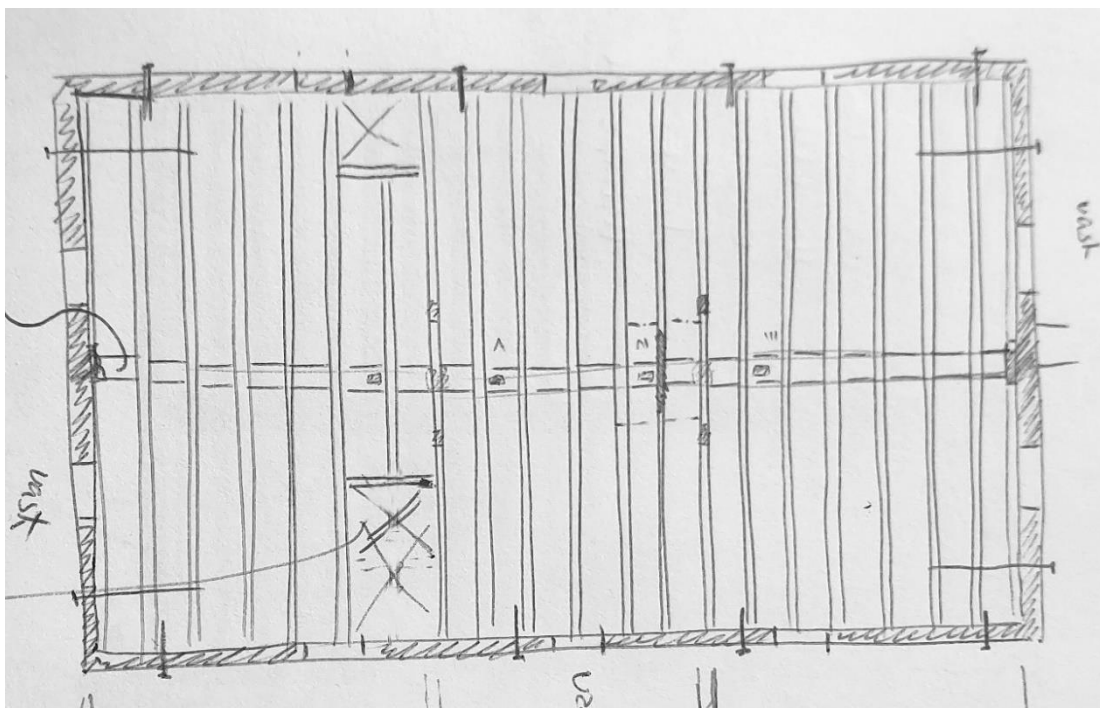
Detail van de treden van de trap op de eerste verdieping. De trap is uit het eerste kwart van de twintigste eeuw en hier hergebruikt. Dit laatste is onder andere op de foto rechts te zien, omdat daar een stukje van de raveelbalk is weggekapt om plaatsing van de huidige trap mogelijk te maken.

De vloer op de eerste verdieping is in het derde kwart van de vorige eeuw in de plaats gekomen van de oorspronkelijke vloer.

De zijgevel is een halve steen dunner op de verdieping. Ter plaatse van de oplegging van de moerbalk zijn derhalve in de bouwtijd penanten gemetseld.

Veldwerkschets van de draagconstructie van de zoldervloer. Voorgevel is onder.

- De constructie

Op de eerste verdieping is de draagconstructie van de zoldervloer te zien. De constructie vertoont grote overeenkomsten met de constructie van de eerste-verdiepingsvloer. Ook hier is sprake van een zeer lange en zware moerbalk (24,5 x 29,5 centimeter in het midden) tussen de zijgevels en kinderbinten (9,5 x 19 cm) daar overheen. Waar de moerbalk is opgelegd in de gevel, zijn penanten gemetseld. Dit is ter compensatie van het gegeven dat de gevels op de verdieping een halve steen dunner zijn dan op de verdieping. De moerbalk is middels een anker met de gevels gekoppeld. Aan de onderzijde van de balk treffen we wederom houten pennen in pengaten aan. Op de verdieping zijn het zes pennen. Het is duidelijk dat deze behoord hebben bij twee standvinken, beide bestaand uit stijl en twee korbeels. Waar de stijlen gestaan hebben, is we onderin de kinderbinten inkepingen die aantonen dat er ook korbeels van stijl naar de kinderbinten zijn geweest. Op de moerbalk zijn ter plaatse van de inkepingen van voor de pennen van de korbeels telmerken aangebracht. Van rechts naar links (vanaf de voorgevel geredeneerd) oplopend gemerkt III, IV en V (het merk VI ontbreekt). Aardig is dus dat is doorgemerkt vanaf de begane grond, waar we merken I en II hebben aangetroffen.

Over de moerbalk gaan in totaal 21 kinderbinten, inclusief twee strijkbinten. Vrijwel alle kinderbinten zijn hier uit één stuk, alle zijn uit de bouwtijd. Eén bint is onderbroken en later aangeheeld. De onderbreking in de bint, halverwege de lengte ontbreekt ongeveer een meter, lijkt oorspronkelijk te zijn. De bint is hier aan weerszijden van de moerbalk opgelegd in een stalen raveelanker die aan flankerende binten is bevestigd. Wellicht hebben we hier de plaats te pakken van een verdwenen elevator (loopbandwerk). Vier van de 21 binten zijn met de voor- en achtergevel verankerd. De ankers waarmee de zijgevel aan de balklaag is gekoppeld, zijn aan beide zijden van het gebouw met de eerste drie balken verbonden. Het anker is hiertoe bovenop de balken aangebracht.

Op twee plaatsen is sprake van een raveelconstructie. Het raveelgat voor de trap naar de zolderverdieping is oorspronkelijk. Het raveelgat ten behoeve van het hijswerk is vergroot. De positie van de oorspronkelijke raveelbalk die is verdwenen, tekent zich in de binten nog af.

Oorspronkelijk diende het hijsgat groot genoeg te zijn om meelzakken omhoog te brengen. Later zal het zijn vergroot om de zolder als opslag voor allerlei zaken geschikt te maken.

De aftekening van de verdwenen standvink in de vorm van afgehakte pengaten voor stijl (dimensies van de moerbalk) en de korbeels. De opname is gemaakt ter plaatse van de onderbroken bint (twee stipankers zijn te zien). Het deel tussen de ankers is secundair. De voormalige vloeropening is in de vloerdelen niet te zien. De vloerdelen zijn dus secundair.

Het gehakte telmerk IV linksboven de toognagel waarmee het korbeel oorspronkelijk was vastgezet.

De timmerman heeft de te maken pengaten met potlood afgetekend op het hout.

- Graffiti

Met name op de moerbalk, maar ook op enkele binten, zijn opschriften aangetroffen. Een deel daarvan is in wit krijt, de meeste in potlood. De opschriften dateren vermoedelijk in hoofdzaak van tussen 1920 en 1950.

De initialen A.v.E. vermoedelijk aangebracht door een lid van de familie Van Elk.

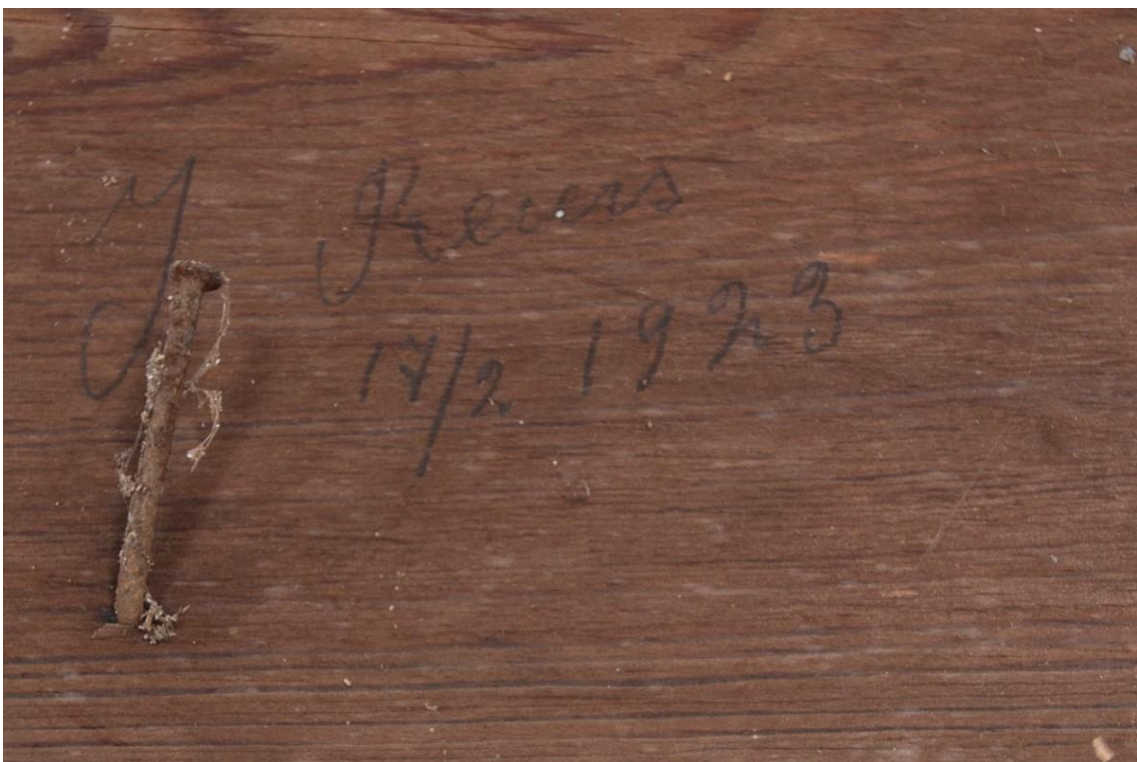
Vermoedelijk "G. v. Speer, 1 augustus 1926". In potlood "J. van Reijen" óver de tekst uit 1926 geschreven.

Niet makkelijk (op foto) te zien. En signatuur die vooraf gaat aan een signatuur. De naam is lastig te lezen.

Namen in potlood en wit krijt met daar overheen een stempel van H.G. Oude Hampsink uit Boven-Leeuwen. Hampsink werd eigenaar in 1954.

Potloodopschrift J. Revers 17/2 1923.

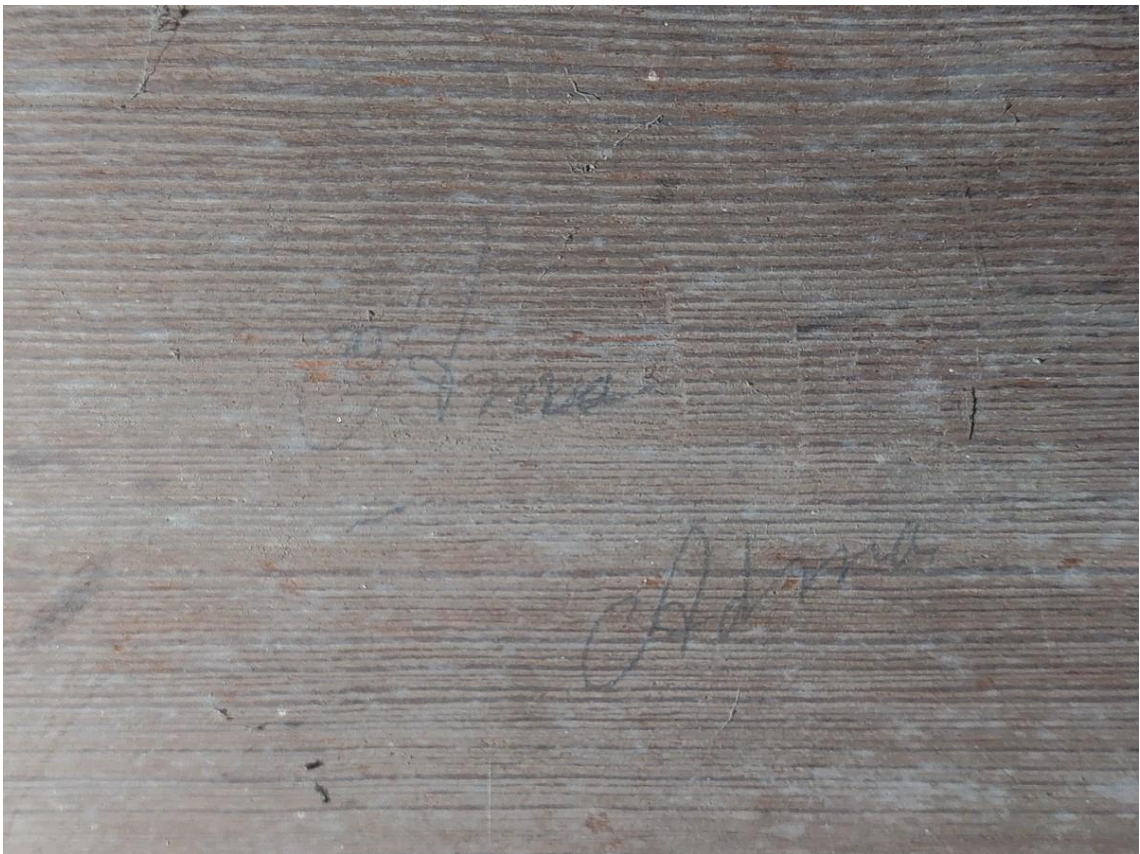
Potloodopschrift W. v. Elk, Boveneind (Van Elk was firmant in de jaren twintig) ??? bij Tiel Gelderland.

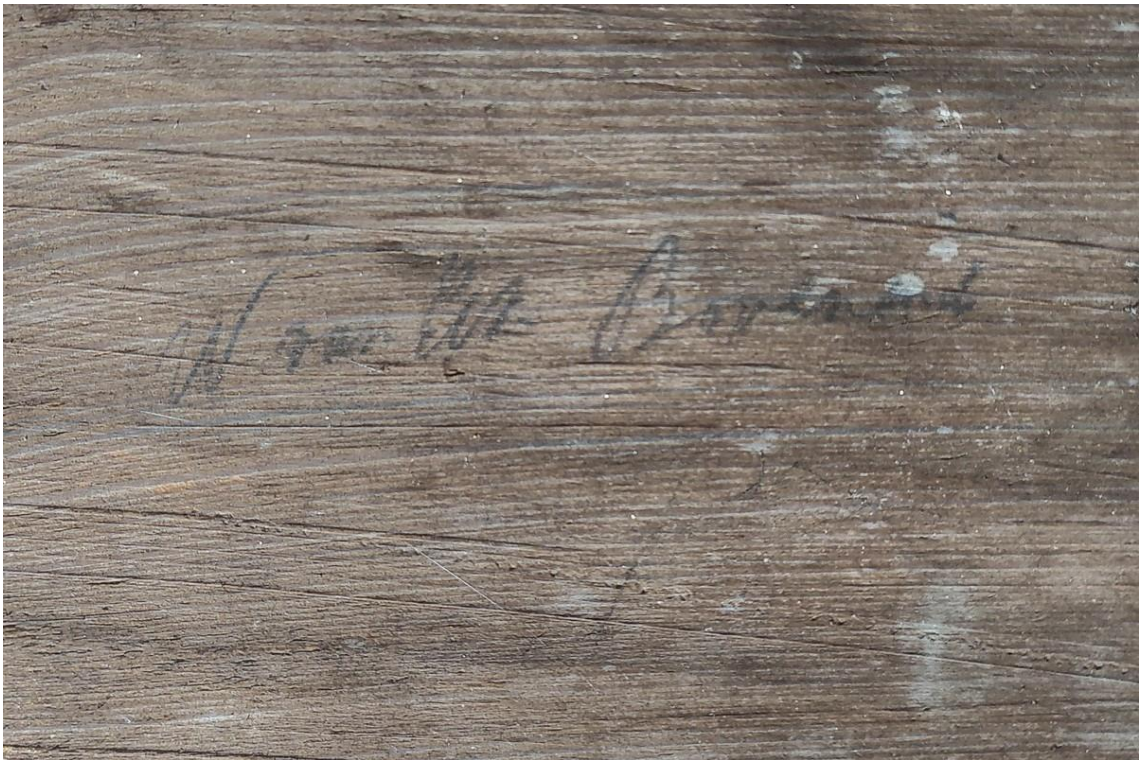
Potloodopschrift Fr. V. Dijk 23-2-35. Later jaartal 1956 toegevoegd.

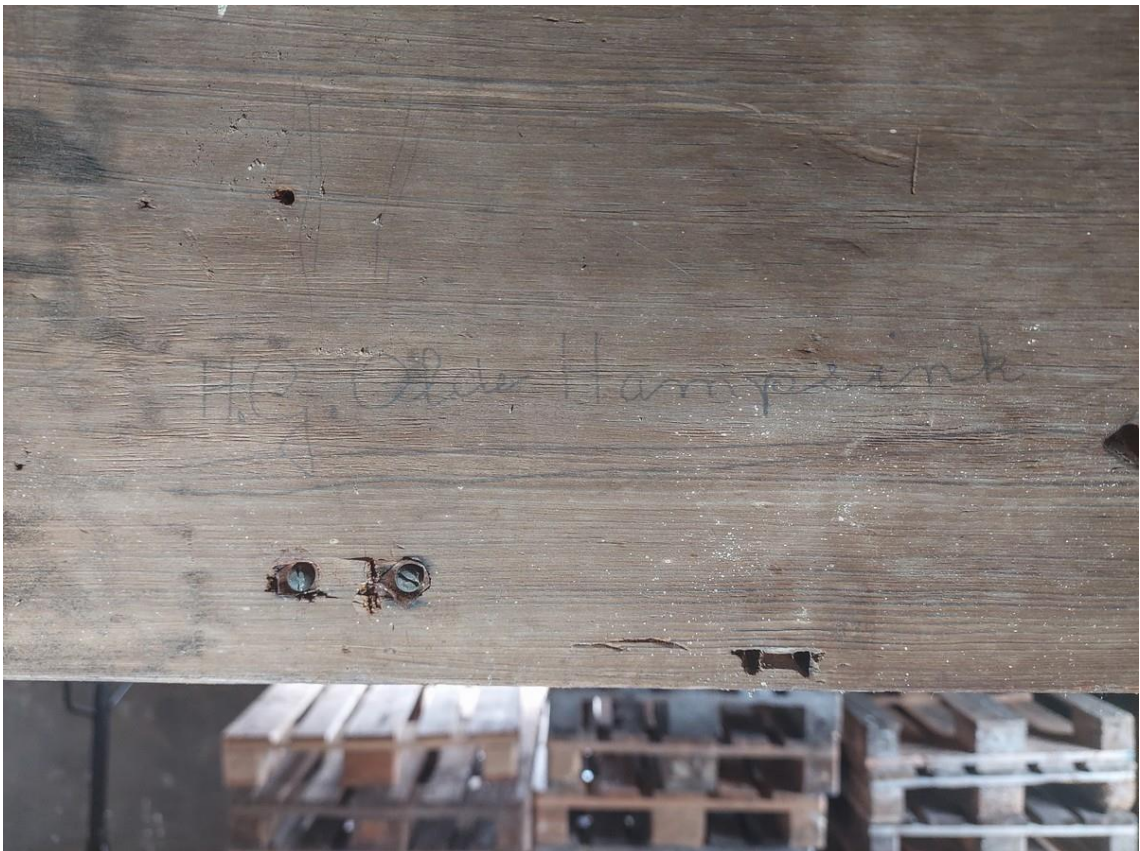
Potloodopschrift R. de Weijert 27 juni (of july) 1923. Rechtsonder W. van Elk.

Potloodopschrift Anna Adma.

Potloodopschrift W. van Elk Boveneind.

Potloodopschrift H.G. Olde Hampsink.

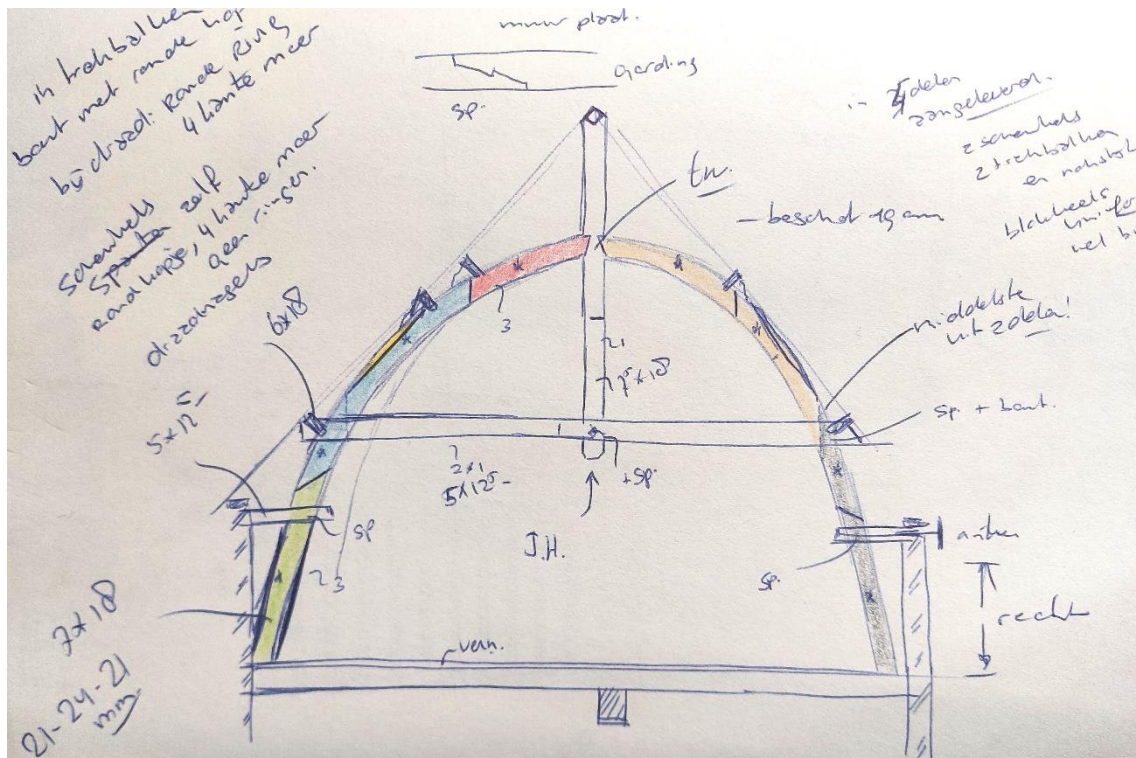
6.3 De zolder en de kapconstructie

De zolderverdieping is een ongedeelde ruimte. De zoldervloer is in het derde kwart van de vorige eeuw aangebracht ter vervanging van een oudere vloer. Daarmee zijn sporen die inzicht geven in het oorspronkelijke gebruik van de zolder, verdwenen. De zolder heeft een circa één meter hoge gemetselde borstwering met daarin oorspronkelijke vensteropening waarin stalen ramen uit de bouwtijd zijn gevat. De borstweringen zijn met portlandcement bepleisterd. Die pleisterlaag is vermoedelijk ook uit het derde kwart van de vorige eeuw. Op de zolder zijn geen historische interieurelementen aangetroffen.

De zolderverdieping richting de rechter zijgevel gezien.

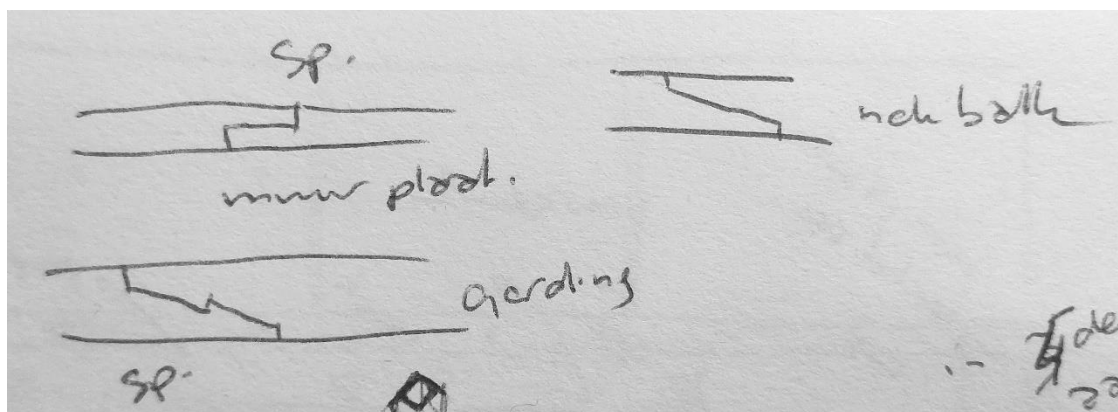
De kapconstructie op de zolder wordt gevormd door een reeks van drie Philbertspanten, ook wel schenkelspanten genoemd. Deze kapvorm die als voordeel had dat de zoldervloer efficiënt kon worden gebruikt (maximale breedte en veel hoogte) en kende een opleving vanaf het midden van de negentiende eeuw. Aan het begin van de twintigste eeuw raakte het spant weer in onbruik, vanwege de vrij arbeidsintensiteit die nodig was voor de vervaardiging. De drie spanten zijn samengesteld uit twee gebogen schenkels, een dubbel uitgevoerde trek balk en een nokstijl. Dit zijn ook de onderdelen zoals ze werden aangevoerd op de bouwplaats. De trek balken meten 5 x 12,5 centimeter in doorsnede, de nokstijl is met 7,5 x 18 centimeter was zwaarder uitgevoerd. Dat is ook niet vreemd, omdat de schenkels in de nokstijl werden gepend. De schenkels hebben drie lagen. Per schenkel zijn in totaal tien stukken hout gebruik, zo laat het zich aanzien. De buitenlagen bestaan uit vier delen met een dikte van 21 millimeter. De tussenlaag bestaat uit twee planken met een dikte van 24 millimeter. De schenkels zijn geconstrueerd door combinatie van draadnagels (na het doorslaan van de nagels zijn de uiteinden in het hout omgeslagen) en bouten-moeren. De bouten hebben een ronde kop die het hout in gedreven is. De moeren hebben een vierkante vorm en zijn het hout niet of weinig ingedraaid. Per schenkel zijn vier bouten en moeren toegepast.

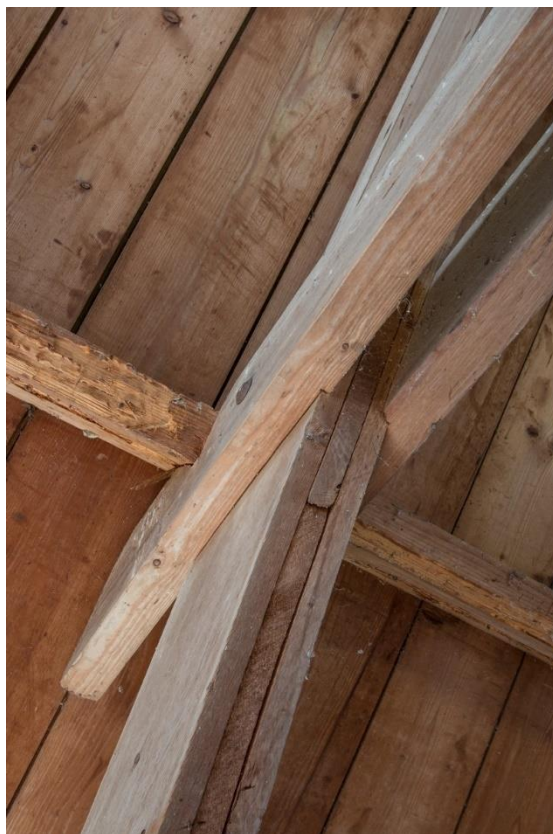
Veldwerkschets van één van de spanten, waarbij in kleur (links) de vier delen van de buitenlagen zijn aangegeven en (rechts) de twee tussendelen.

De spanten zijn voorzien van gehakte telmerken I, II en III. De merken zijn aangebracht op elk aangeleverde spantonderdeel. Op de bouwplaats werden de pennen van de schenkels in de pengaten van de nokstijl gestoken en met een toognagel vastgezet. Vervolgens werden de trekbalken geplaatst en met bouten en moeren vastgezet. Hiervoor zijn grotere bouten en moeren gebruikt dan bij de vervaardiging van de schenkels. Er is ook gebruik gemaakt van ronde ringen bij de moeren. De spanten werden opgericht en op kinderbinten gesteld. Door de aanwezigheid van de symmetrisch in de gevel geplaatste drie vensteropeningen, werd er voor gekozen om de spanten niet gelijkmatig over de zolder te verdelen, maar de reeks iets richting de rechter zijgevel op de schuiven. Na het oprichten van de spanten werden de spanten middels blokkeels met de muurplaten verbonden. Hiervoor werden draadnagels gebruikt, geen bouten. De afmetingen van het blokkeelhout stemt overeen met het hout van de trekbalken (5 x 12,5 centimeter).

Over de spanten werden de gordingen (6 x 18 centimeter) gelegd. De onderste werden op de plaats gehouden door ze in te laten in de uiteinden van de trekbalken en enkele centimeters in de schenkels. De bovenste gordingen werden op geprofileerde klossen aangebracht. De nokbalk rust in een hiertoe aangebrachte inkeping in de nokstijl. Muurplaat, gordingen en nokbalk zijn niet uit één stuk, waardoor lasconstructies nodig waren. Alle drie de balksoorten zijn op een andere manier aan elkaar gezet. Bij de muurplaten is gekozen voor een rechte gelipte verbinding. De nokbalk heeft een schuine gelipte verbinding. De gordingen hebben schuine liplassen met haak. De verbinding is met draadnagels tot stand gebracht.

Veldwerkschets van de lasverbindingen.

De dubbel uitgevoerde blokkeels en de stuiknaden van het Philibertspant. Rechts op de foto de opbouw van de spantbenen en de aansluiting van de trekbalken op de spantbenen.

De onderkant van één van de nokstijlen met de initialen J.H. mogelijk van de timmerman. Rechts de opbouw van de schenkels.

De bout en moer van de schenkels.

De bout en moer (met ring) van de trekbalen.

Detail met de gordingklos en stuiknaden van de schenkels.

Detail met de omgeslagen nagels.

De aansluiting van de schenkels op de nokstijl. Potloodlijnen en toognagels.

Delen van het dakbeschoot. Links het opschrift 'Voor Nijmegen' en rechts het opschrift 'niet weg'. De delen ogen oorspronkelijk, maar onomstotelijk staat de oorspronkelijkheid niet vast.

Delen van het dakbeschot zijn vernieuwd, wat onder andere te zien is aan soortgelijke gegroefde delen als aangetroffen in stukken van de aantoonbaar vernieuwde zoldervloer.

6.4 De aanbouw

De aanbouw bevat twee ruimten, gescheiden door een tussenmuur die zonder twijfel uit de tijd van de aanbouw stamt. Er is sprake van een kleine kantoorruimte en een grote open ruimte die tegenwoordig als opslagruimte dient en dat wellicht oorspronkelijk ook gedaan heeft. Het voormalige kantoor, dat inzicht geeft in toenemende administratieve handelingen bij kleine ondernemingen, is vooral aardig omdat het over een kleurrijk en ook best wel bijzonder hoekschouwte beschikt. Het schouwte is uit 1944. De kachel is verdwenen. Ook niet onaardig, is dat de lambrisering van betonemaille nog aanwezig is. Helaas is deze wel overschilderd, waardoor op slechts één plek nog de oorspronkelijk kleurstelling (roodbruin met zwarte vegen) is te zien. De plinten zijn verdwenen als ook een deel van het lambriseringslatje. Het pleisterwerk daarboven is later groen overschilderd, wat het historische karakter van de ruimte aantast. De vloerafwerking is weg, waardoor we op een betonvloer kijken.

Een grove aantasting van het historische karakter van de ruimte is het vervangen van vensters in de zijgevel, door de huidige stalen exemplaren. Het houten plankenplafond is uit de bouwtijd. Het is onmogelijk, onder ander doordat gebruik is gemaakt van sloophout. Dat het plafond uit de bouwtijd moet zijn, blijkt uit het gegeven dat de pleistering van de muur bij het plafond eindigt. Waarschijnlijk was het onbeschilderde houtwerk verborgen achter iets van behangpapier of iets dergelijks. De kamerdeur, het deurkozijn en de perklijsten zijn uit de tijd van de uitbreiding. De deur heeft oorspronkelijk hang- en sluitwerk.

De tussenmuur in de aanbouw. Rechts de hoekschouw in het kantoorje.

Delen

Deel van de lambrisering dat bij overschilderen gespaard is gebleven omdat er iets aan de muur was bevestigd.

Deel van de aanbouw dat als berging in gebruik is.

De kapconstructie is zeer eenvoudig. Delen van het beschot zijn hergebruikt.

7

Waardering

7.1 Algemene historische waarde

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de algemene historische waarde van een object inzicht moet worden verkregen in verbanden met maatschappelijke ontwikkelingen. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of in het gebouw één of meerdere maatschappelijke ontwikkelingen tot uitdrukking komen, en zo ja, in welke mate en hoedanigheid. Dit is geen eenvoudige opgave, mede omdat concrete definities van de gehanteerde begrippen ontbreken. In deze rapportage worden alleen die begrippen gedefinieerd waarover binnen de kaders van het onderzoek uitspraken mogelijk zijn. Het voormalige slachthuisje is geen monument en wordt in dit hoofdstuk verder buiten beschouwing gelaten. De opdrachtgever is ook geen eigenaar van dit gebouwtje.

Onder culturele ontwikkeling wordt in dit kader verstaan de ontwikkeling van veronderstellingen, opvattingen, waarden, normen en de materiële uitdrukking daarvan door een samenleving of een groep daarin. De ontwikkeling van menselijke activiteit op tastbare wijze tot uiting gebracht. De voormalige molen is in exterieur en interieur (met name constructies) nog duidelijk herkenbaar als een industrieel gebouw uit 1904. Door verwijdering van installaties, sloop van scheidingsmuren, verwijdering van vloeren, standvinkconstructies en rookkanaal, is het gebouw niet meer direct herkenbaar als een voormalige stoomkorenmolen. De stoomkorenmolen is inmiddels een vrij zeldzaam type dat een rol speelt in de overgang van windkorenmolens naar grote meelfabrieken. Als gevolg van veranderingen op het gebied van graanhandel (internationalisering), transportmiddelen, meer algemene schaalvergroting én snel oprukkende nieuwere stookmethoden (gas, later diesel) zijn stoomkorenmolens betrekkelijk korte tijd gebouwd (ca 1850-1925). Vrij bijzonder is dat Leeuwen enige tijd (tussen 1904 en 1914) over twee stoomkorenmolens beschikte. Naar verluidt lag aan de oprichting van de Stoomkorenmolen van Van der Ven en Co een conflict met de molen van Van der Zande ten grondslag (voorloper van meelfabriek De Waal). Met name na de Tweede Wereldoorlog zijn stoomkorenmolens op grotere schaal gesloopt, sommigen zijn herbestemd. Hoeveel stoomkorenmolens er nu nog in Nederland bestaan, is niet bekend. De Stoom van Jan (Molle van Bats) in Veessen is een voorbeeld van een stoomkorenmolen die nog functioneel is. Dit is een stoommolen bij een windmolen.

Onder sociaaleconomische ontwikkeling wordt in deze rapportage gerekend de ontwikkeling die betrekking heeft op algemene welvaart/voortgang.

Dit belang is vrij groot. De stoomkorenmolen herinnert aan de tijd dat er lokaal gemalen werd, waarmee we bedoelen dat lokale boeren graan leverden en lokale bakkers het meel afnamen. De voornaamste reden om op stoomkracht te gaan malen, lag primair niet in financieel gewin, maar in het garanderen van voldoende productie in tijden van windluwte. De bouw vond plaats in een tijd dat verandering al was ingezet, onder andere door invoer van grote hoeveelheden graan overzees. Die ontwikkeling voltrok zich aan de kust en de grote rivieren sneller dan in het achterland.

Onder religieuze ontwikkeling wordt in deze rapportage gerekend de ontwikkeling die betrekking heeft op het spirituele en geloofsovertuiging.

Hiervan is voor zover bekend, geen sprake.

De geografische ontwikkeling kan worden gedefinieerd als de betekenis die het gebied heeft voor de door de mens gecreëerde leefomgeving; de wijze waarop het natuurlandschap in cultuurlandschap werd getransformeerd en aan ontwikkelingen in gebruik werd aangepast, zowel in materiële als immateriële zin.

Dit belang is niet aangetoond. Anders dan bij een windmolen (hoge plek, vrij gelegen), was de plaats van een stoomkorenmolen minder sterk geografisch bepaald. Al vanaf het midden van de negentiende eeuw werd er wel op aangedrongen om de stoommolens niet in dicht bewoonde gebieden te bouwen (met name in steden). In het agrarische Boveneind zal dit minder van belang zijn geweest. Hier lag de molen aan een relatief belangrijke weg met daaraan verspreid boerderijen.

Onder bestuurlijke ontwikkeling wordt verstaan de ontwikkeling van zeggenschap over een maatschappelijk afgebakend gebied.

Hiervan is voor zover bekend, geen sprake.

7.2 Ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden

In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek wordt aangegeven dat voor de bepaling van de ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van (inter)nationale betekenis is.

Het pand is niet gelegen binnen de grenzen van een beschermd dorpsgezicht. In het dorpspaspoort Boven-Leeuwen (2019) is de Bernhardstraat een waardevol stedenbouwkundig ensemble genoemd waarbij sprake is van een 'divers karakter'.

- Belang van het complex wegens de situering, verbondenheid met de ontwikkeling/uitbreiding van een streek, stad of wijk.

Dit belang is vrij groot, met name omdat historische boerderijen onlosmakelijk verbonden zijn met de voormalige korenmolen en de ligging van de molen te midden van (voormalige) boerderijen het verhaal van de geschiedenis versterkt.

- Belang van het complex wegens de wijze van verkaveling / inrichting / voorzieningen.

Dit belang is beperkt. Van oudsher ligt de molen op een opvallend klein perceel. De aanbouw uit 1944 heeft het oorspronkelijke karakter wat aangetast, omdat een open plaats vóór de molen grotendeels bebouwd raakte en het gebouw als geheel dichter op de weg kwam te staan.

7.3 Architectonische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de architectonische waarden inzicht moet worden verkregen in de status van vijf te onderscheiden componenten, waarvan er hieronder enkele worden gecombineerd.

- Belang van het complex voor de geschiedenis van de architectuur en het oeuvre van de architect(en).

Het is niet bekend welke architecten een hand hebben gehad in de totstandkoming en de ontwikkeling van de molen.

- Belang vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteit van het ontwerp en de ornamentiek.

Dit belang is beperkt, zoals het industrieel erfgoed veelal betaamt. Opvallende details is de variatie die bestaat in detaillering van ontlastingsconstructies bij vensteropeningen. De esthetische kwaliteit is met name op de begane grond verminderd door vernieuwing van vensters en aanpassing (en

schilderen) van de voorgevel van de molen. Die verstoringen worden deels gemaskeerd door de latere aanbouw.

In het interieur is van hoge esthetische kwaliteit weinig sprake, al moet gezegd dat Philbertspanten doorgaans gewaardeerd worden op grond van de vormesthetiek.

7.4 Bouwhistorische waarden

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de bouwhistorische waarden van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten.

Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang van het object voor de geschiedenis van de bouwtechniek.

Dit belang is redelijk. Het belang zou groter zijn geweest indien de standvinkconstructies nog zouden bestaan. Sindsdien is het grootste belang toe te kennen aan de Philbertspanten, die betrekkelijk late voorbeelden van dit spanttype zijn (het maken van deze spanten was arbeidsintensief en werden kostbaarder naarmate arbeidsloon steeg).

- Het belang van het object vanwege de historische gelaagdheid.

Hiervan is enige sprake, in de zin dat aanbouw van kantoorruimte (zeker voor betrekkelijk kleine industriële gebouwen) inzicht geeft in het groter wordende belang van bedrijfsadministratie, met name in de Interbellumperiode, maar in dit geval dus direct volgend op de Tweede Wereldoorlog.

7.5 Waarden vanuit de gebruikshistorie

In de *richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek* wordt aangegeven dat voor de bepaling van de waarden vanuit de gebruikshistorie van het gebouw onderscheid wordt gemaakt in drie componenten. Concreet wordt de bouwhistoricus gevraagd te toetsen of het gebouw van belang is vanwege één of meerdere van deze componenten en hoe groot dit belang is, waarbij authenticiteit en zeldzaamheid de belangrijkste toetsingscriteria zijn.

- Het belang vanwege de ordening, samenhang of inrichting van gebouwen of ruimten, passend bij een historische functie, gebruik of productie in het object/complex.

Dit belang is sterk aangetast door kaalslag op de begane grond, waar interieurindeling en installatiewerken waaronder stoomketel, stoommachine en maalstenen zijn verdwenen.

- Het belang van het object/complex als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente bewoner/gebruiker/opdrachtgever.

Het is niet bekend of er bijzondere gebeurtenissen in of rond het gebouw hebben plaats gevonden. In kranten is vrijwel niets over de stoommolen te vinden. In het gebouw zijn wel veel opschriften aangetroffen die zijn aangebracht door onder andere voormalige eigenaren van het gebouw, die daarmee een tastbare herinnering hebben achtergelaten.

7.6 Waardestellingen

De waardestellingen zijn gebaseerd op de in deze rapportage verzamelde gegevens en inzichten. Tijdens een bouwhistorische verkenning blijft veel van de geschiedenis van een gebouw voor de onderzoeker onbekend, omdat er niet achter afwerkingen kan worden gekeken (pleisterwerk, vloerbedekkingen, verflagen etc.). Soms is de opgedane kennis eenvoudigweg te beperkt om tot een deugdelijke onderbouwing van de monumentwaarde te komen.

Er wordt in deze paragraaf getoetst aan de mate van authenticiteit en de mate van zeldzaamheid.

Stelling 01: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **hoge monumentwaarde** toegekend aan de gevels van de molen op de verdieping en de zolderverdieping. De mate van authenticiteit is hoog, zowel voor wat betreft de gevelindeling als de gevelelementen (ramen) waarbij materialisering van de laatste uitdrukking geven aan de oorspronkelijke industriële functie. De mate van zeldzaamheid is hoog te noemen en overstijgt het lokale belang.

Stelling 02: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt **hoge monumentwaarde** toegekend aan de moerbalk van de eerste verdiepingsvloer én de daarbij behorende kinderbinten uit één stuk. De mate van authenticiteit van de vloerconstructie als geheel is zodanig aangetast dat de constructie als geheel afgewaardeerd kan worden naar positieve monumentwaarde, maar de genoemde onderdelen zijn van cruciaal belang omdat bouwsporen inzicht geven in de oorspronkelijke indeling (en daarmee deels het gebruik) van de begane grond. Het gaat dan vooral om de pengaten, maar ook de schildering van binten.

Stelling 03: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **hoge monumentwaarde** toegekend aan de draagconstructie van de zoldervloer als geheel, dus moerbalk en binten. Ook hier geldt dat aanpassingen (verwijdering van standvinkconstructies) de mate van authenticiteit heeft aangetast en dat dit in principe argument kan zijn om de constructie als geheel af te waarderen. De keuzen om dat niet te doen, ligt met name in de grote herkenbaarheid van de bouwsporen en de graffiti op de moerbalk, welke de herinnering aan vorige eigenaren en gebruikers tastbaar maakt en houdt.

Stelling 04: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt **hoge monumentwaarde** toegekend aan de kapconstructie van het pand. De mate van authenticiteit (spanten, muurplaten, gordingen en nokbalk) is hoog, de mate van zeldzaamheid de spanten is dat ook (het zijn vrij late voorbeelden van het spanttype en ook daardoor van betekenis). Muurplaten, gordingen en nokbalk minder zeldzaam en hierdoor in betekenis ondergeschikt aan de herinneringswaarde van de spanten.

Stelling 05: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **positieve monumentwaarde** toegekend aan de gevels van de molen op de begane grond. De mate van authenticiteit (en daarmee ook de mate van zeldzaamheid) is aangetast door vernieuwing of verwijdering van alle oorspronkelijke vensters. De gevelindeling heeft nog genoeg verhaalkracht doordat vensteropeningen nog wel uit de bouwtijd zijn en inzicht geven in het functioneren van het gebouw (op de begane grond werd intensiever gewerkt, en was meer daglichttoetreding nodig).

Stelling 06: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **positieve monumentwaarde** toegekend aan het schouwttje en de lambrisering in het kantoor. De mate van authenticiteit (herinnering aan een verbouwfase die onder andere in verband gebracht kan worden met toenemende bureaucratie) en de mate van zeldzaamheid (betrekkelijk laat en opvallend kleurrijke betegeling) is vrij groot.

Stelling 07: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de niet-oorspronkelijke vensters op de begane grond. Deze vensters zijn niet authentiek en zeldzaam evenmin.

Stelling 08: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de vernieuwde binten van de vloerconstructie van de eerste verdiepingsvloer. Met het aanbrengen van de binten zijn belangrijke sporen die inzicht geven in het oorspronkelijke gebruik van de molen, verdwenen, zonder dat er nieuwe betekenis is toegevoegd.

Stelling 09: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de trap op de begane grond. De trap (en de plaats van de trap) is niet oorspronkelijk. Zeldzaam is de trap evenmin.

Stelling 10: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan interieurafwerkingen op de begane grond van de molen. Van de oorspronkelijke muurpleister resteert weinig (initialen en jaartallen zijn niet zonder betekenis), de

cementvloer geeft weinig inzicht en de verdiepingsvloer (de delen die hier als plafond fungeren) zijn van recente(re) datum. Let op. De verwachting is dat in/onder de cementvloer nog meer sporen te vinden zijn die licht kunnen werpen op de oorspronkelijke installatie-opstelling (met name machinefundamenten).

Stelling 11: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de gevels van de toegevoegde aanbouw. De gevelindeling is oorspronkelijk, maar van hoge zeldzaamheid is geenszins sprake, onder andere door vernieuwing van de belangrijkste gevelelementen (toegangsdeuren en vensters van het kantoor). De verhaalkracht is zeer beperkt.

Stelling 12: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de kantoordeur, een authentiek element van verbouwfase, maar op zichzelf geenszins zeldzaam te noemen.

Stelling 13: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de interieurafwerkingen op de verdiepingen. Van een authentieke en/of zeldzame toestand is geen sprake.

Stelling 14: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de trap op de verdieping. De trapplaats is oorspronkelijk. Op de trapplaats is op een later moment een oude trap hergebruikt. Dit hergebruik is hier zonder betekenis. In theorie kan dat veranderen wanneer aangetoond kan worden dat de trap oorspronkelijk elders in het pand een plek heeft gehad. De kleurstelling van de trap wijst hier niet op.

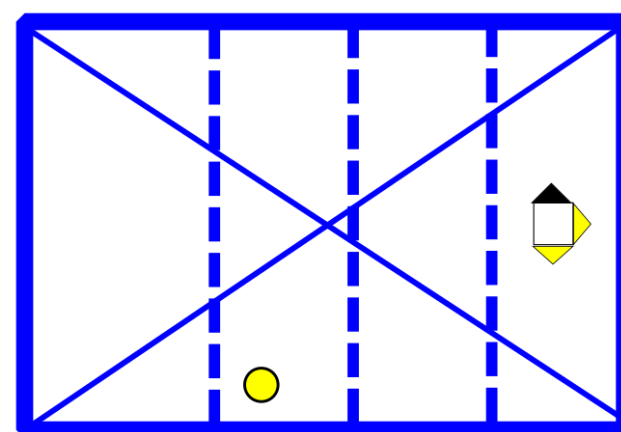
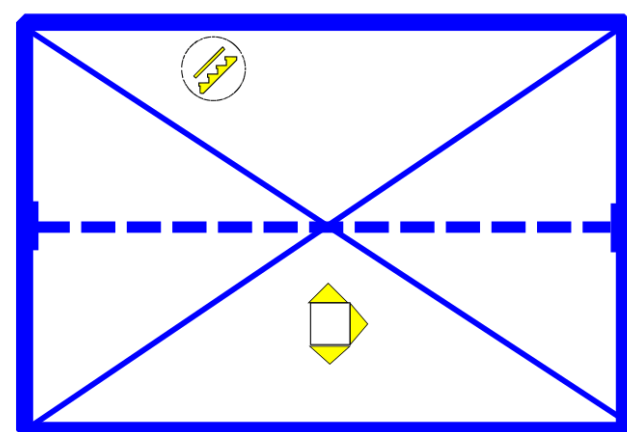
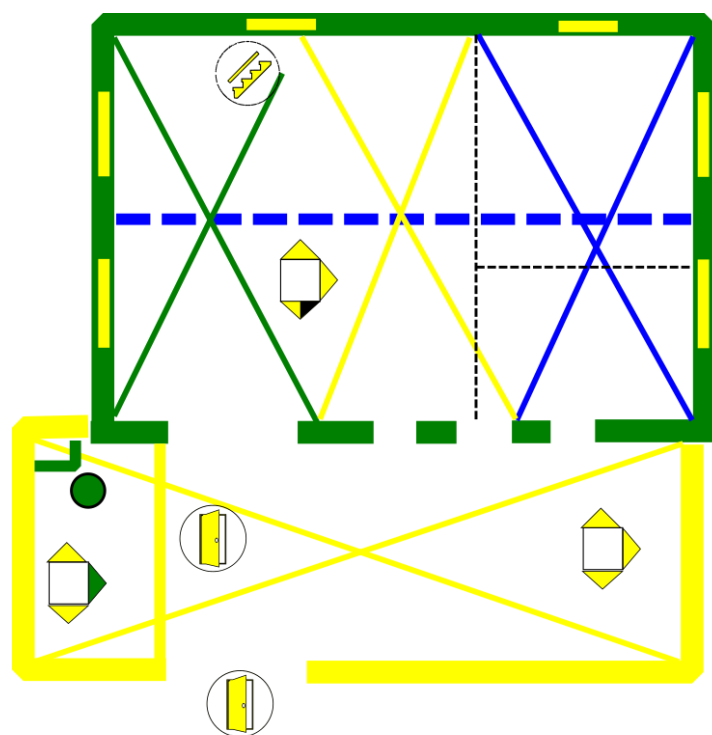
Stelling 15: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de hijsconstructie, vanwege het recente karakter. De betekenis is niet nul, omdat op deze plek van oudsher een hijsinstallatie (voor graanzakken) heeft gestaan.

Stelling 16: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage wordt er **indifferente monumentwaarde** toegekend aan de dakconstructie van de aanbouw. Van een zeldzame constructie is geenszins sprake.

Nader te bepalen

Stelling 17: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage is niet duidelijk geworden of er onder de cementvloer op de begane grond nog waardevolle restanten (bijvoorbeeld van funderingen) aanwezig zijn die inzicht geven in de oude installatie-inrichting van het gebouw. Interessante vragen zijn: waar stond de ketel, waar stond de stoommachine, waar stonden de koppels (hoeveel koppels waren er?), waar was de brandstoffenopslag en hoe werden stookgassen afgevoerd?

Stelling 18: Op basis van de gegevens en de interpretaties in deze rapportage is niet vast komen te staan dat het dakbeschot oorspronkelijk is. Het lijkt er op dat het beschot nog uit 1904 stamt.

- Hoge monumentwaarde
- Positieve monumentwaarde
- Indifferente monumentwaarde

- △ Plafondafwerking
- ▷ Wandafwerking
- ▽ Vloerafwerking
- ▬ Deur

De waarderingskaart geeft globaal een indicatie van de monumentwaarden. Linksboven de begane grond. Daaronder de eerste en de tweede verdieping.

Over BAAC

- Het bedrijf

BAAC is een onafhankelijk onderzoeksbureau dat zich sinds de oprichting in 2000 bezig houdt met cultuurhistorie in de breedste zin van het woord. BAAC voert alle mogelijke facetten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek uit en beschikt over een groot aantal specialisten. Het bedrijf heeft ongeveer 80 werknemers in dienst, verdeeld over vestigingen in Nederland en Vlaanderen. Bouwhistorie is van begin af aan één van de pijlers van het bedrijf. De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]

- De onderzoeker(s) en auteur(s)

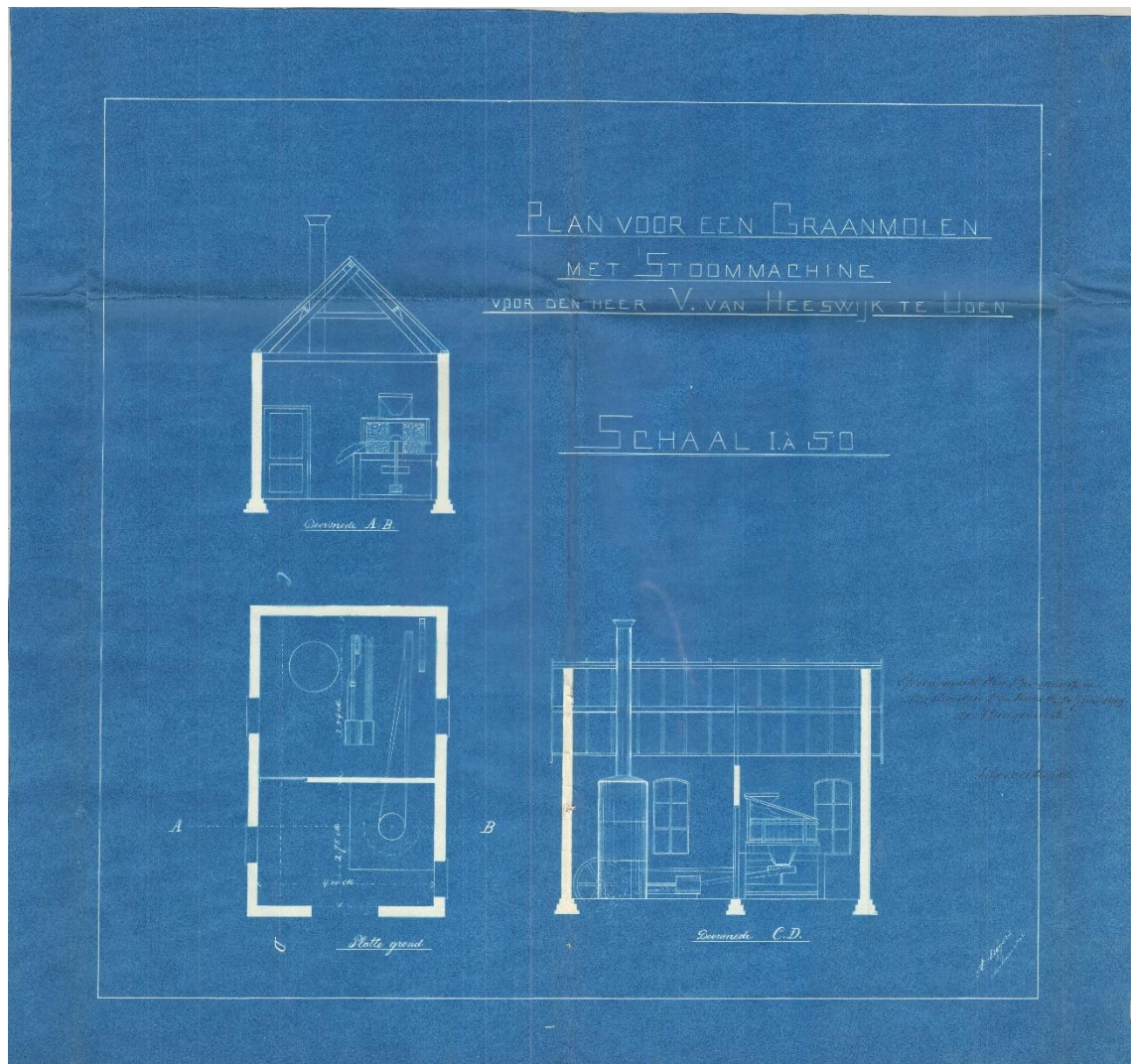
Drs. ing [REDACTED] 1976) studeerde bouwkunde aan de Hogeschool Enschede, waarbij hij stages vervulde bij Van Wijnen en IAA architecten. Daarna volgde hij aan de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen (Radboud Universiteit Nijmegen) de studie Kunstgeschiedenis en Archeologie, waarbinnen hij zich vooral specialiseerde op de geschiedenis van architectuur en stedenbouw. Gedurende deze opleiding vervulde hij bij de gemeente 's-Hertogenbosch, afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten, een opleidingsplaats voor bouwhistorie. In twee jaar tijd werd een groot aantal panden in de Bossche binnenstad onderzocht en gedocumenteerd. In 2001 kreeg hij, aansluitend op deze opleiding, een baan aangeboden als bouwhistoricus bij BAAC. Daar werkte hij zich in korte tijd op tot senior bouwhistoricus. In 2008 studeerde hij als laatste doctorandus in de kunstgeschiedenis af met een scriptie waarin het leven en het werk van de negentiende-eeuwse, Zutphense stadsarchitect [REDACTED] stond. Inmiddels heeft hij als onderzoeker zo'n 500 projecten uitgevoerd.

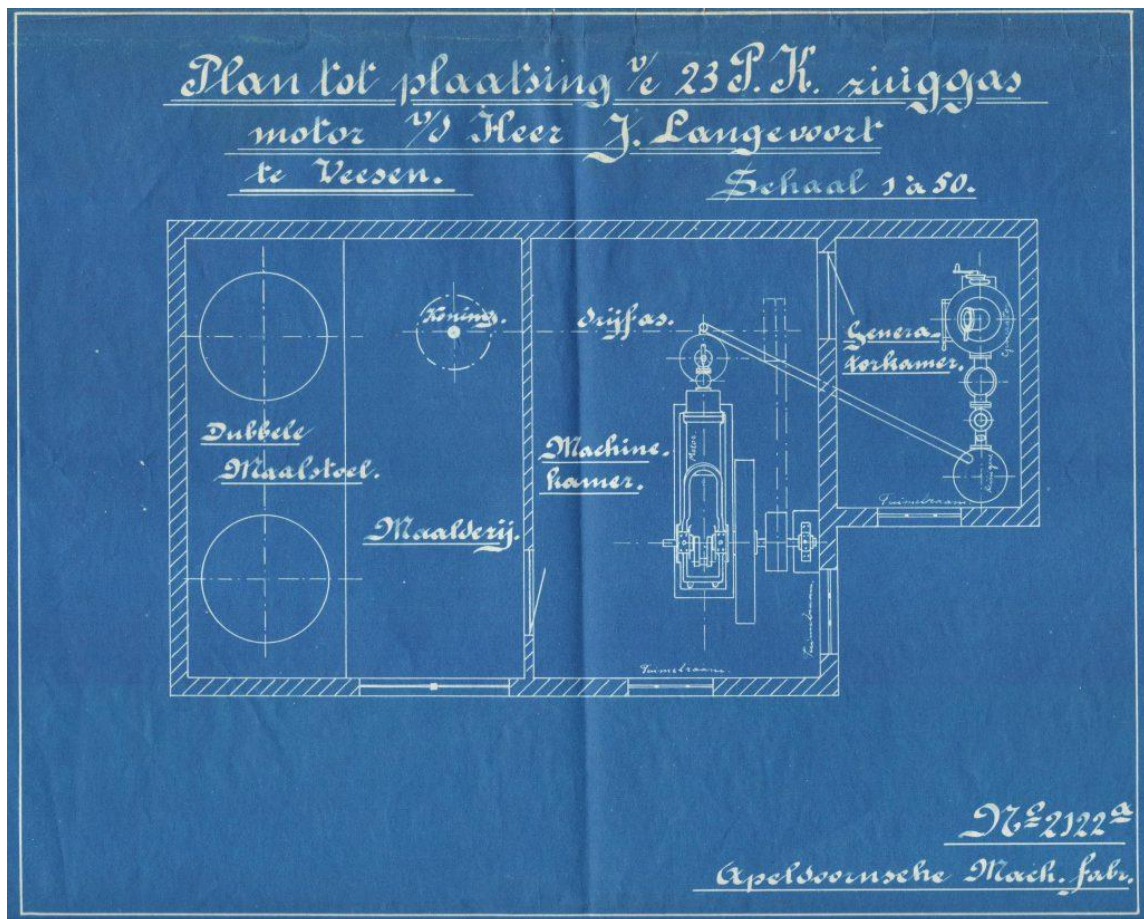

BRONNEN

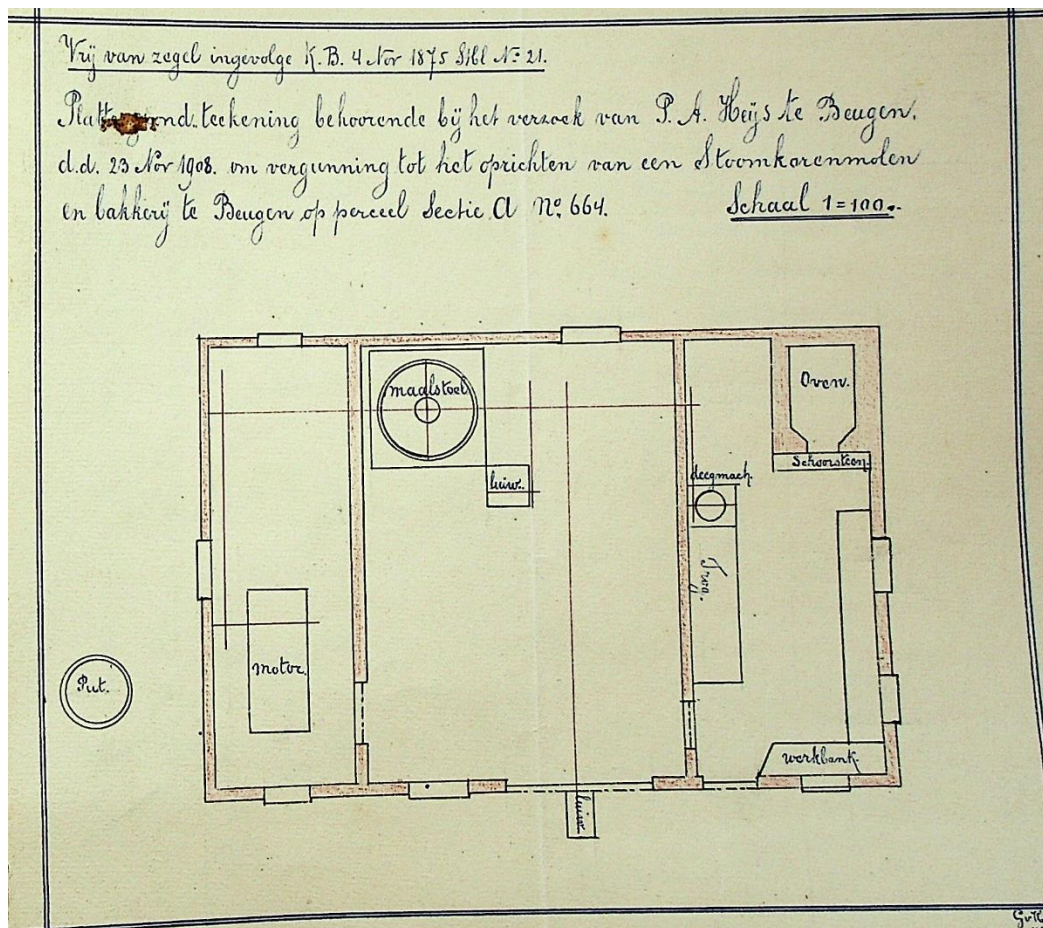
- Richtlijnen voor Bouwhistorisch onderzoek 2009.
- Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Kadaster.nl
- Delpher.nl
- Beeldbank historische vereniging.
- In noten genoemde websites.
- Informatie aangeleverd door de huidige eigenaar.

TEKENINGEN VAN STOOMKORENMOLENS

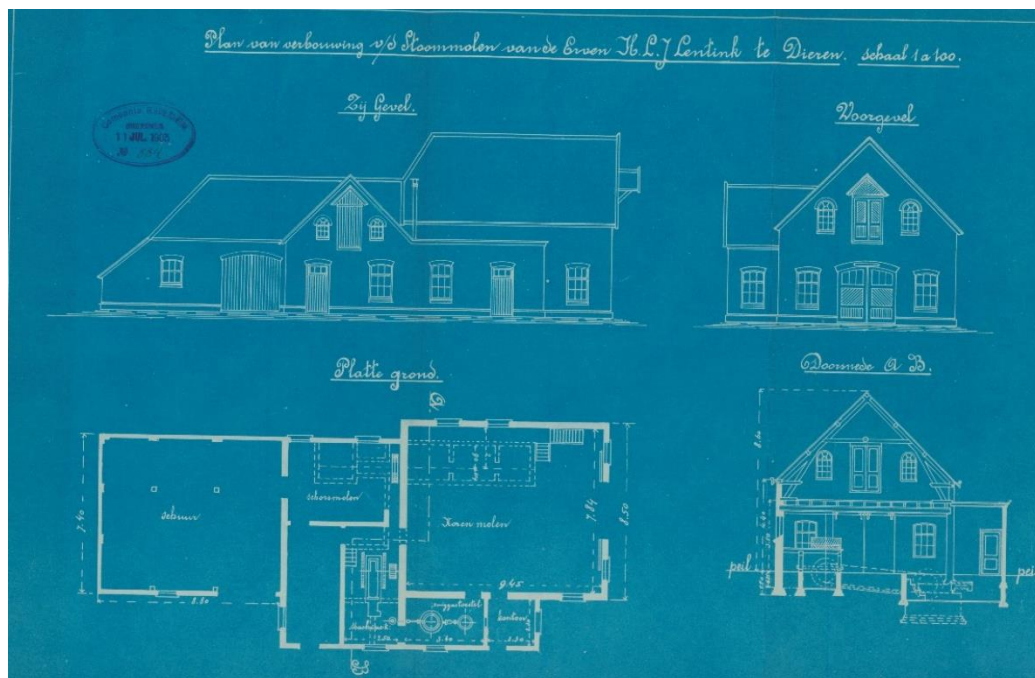

De zuiggasmolen te Veesen met driedeling. Maalderij is de grootste ruimte, waarbij de werkvloer middels dubbele deuren in de voorgevel was te betreden. De machine en de generator waren in afzonderlijke ruimten ondergebracht.

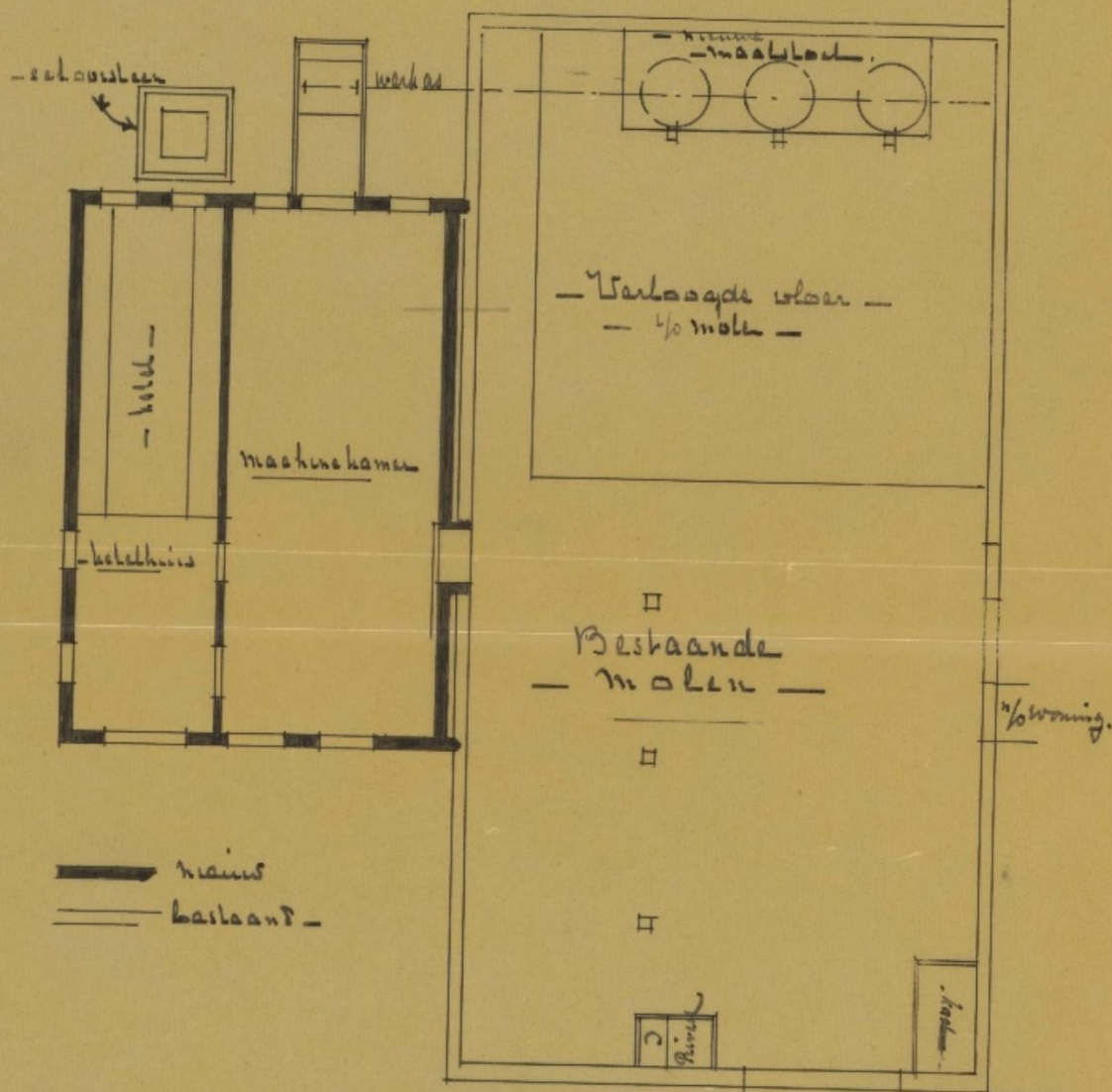

In Beugen werd een stoomkorenmolen gecombineerd met een bakkerij. Ook hier dubbele deuren naar de maalderij en een aparte ruimte voor de motor. Een maalstool, in de hoek.

In 1903 werd in Dieren een stoommolen verbouwd. De grootste ruimte is de korenmolen met vermoedelijk drie koppels op een verhoging (zie trappen). Tegen de molen een klein kantoor, een wat grotere ruimte voor het zuiggastoestel (vermoedelijk werd de stoomketel vervangen door het zuiggastoestel) en de nog iets grotere machinekamer. Er is ook een schorsmolen en een schuur.

— Stoomkorenmolen te Rheden —

— Plan Aanbouw van machineskamer - ketelhuis —

— schaal 1:100 —

Bij de stoommolen in Rheden werd in 1903 een machine- en ketelhuis gebouwd met daarnaast een vrijstaande schoorsteen. De bestaande molen (we menen standvinken in plattegrond te herkennen) werd verbouwd en kreeg een nieuwe maalstoel met drie koppels.